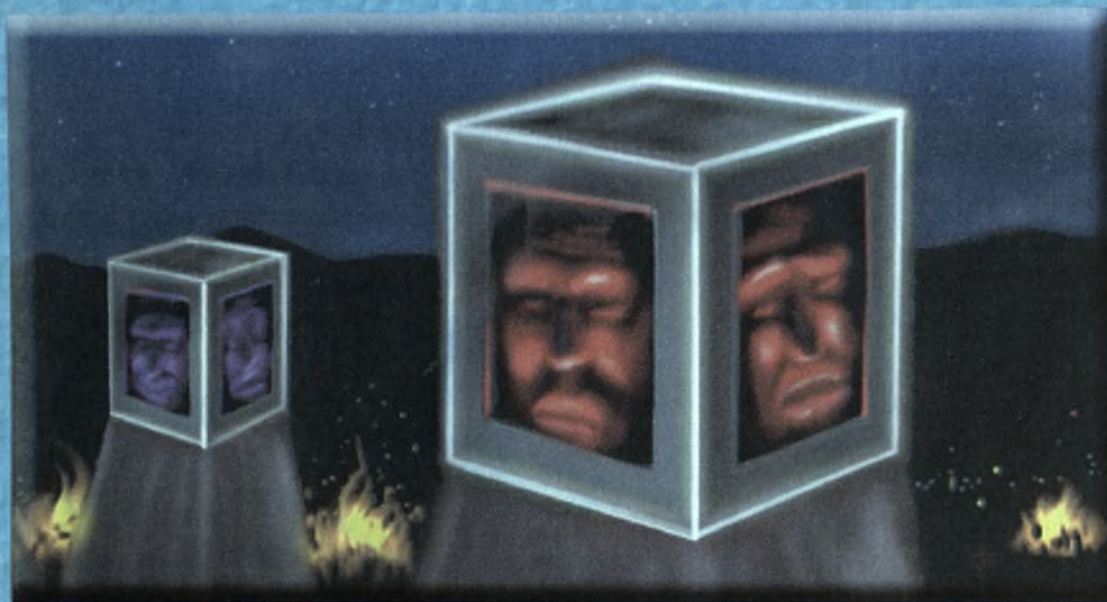

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΙΘΑΝΟΙ ΕΑΥΤΟΙ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΚΑΜΠΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΛΕΟΝΤΑΡΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ

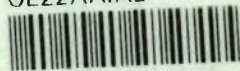
ΒΟΛΟΣ 2003

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 1882/1
Ημερ. Εισ.: 12-02-2004
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ ΠΠΕ
2003
ΚΑΜ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070769

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ανάπτυξη αυτοεικόνας και αυτογνωσίας στα παιδιά

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	4
— 1.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ.....	4
— 1.2 ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ.....	7
— 1.3 ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ.....	12
— 1.4 ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ.....	16
— 1.5 ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ.....	19
1.6 ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ.....	22
1.7 ΠΙΘΑΝΟΙ ΕΑΥΤΟΙ.....	25
1.8 ΤΑ ΤΡΙΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΙΘΑΝΩΝ ΕΑΥΤΩΝ.....	29
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	32
2.1 ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	32
2.2 ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	32
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	34
3.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	34
3.2 ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	48
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	57

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ενδιαφέρον για τη μελέτη του εαυτού και την εξέλιξή του δεν είναι πρόσφατο. Η έννοια του εαυτού υπήρξε αντικείμενο μελέτης των φιλοσόφων από την αρχαιότητα. Οι ιδέες των φιλοσόφων αργότερα επηρέασαν καθοριστικά τις θεωρίες του εαυτού, οι οποίες αναπτύχθηκαν στο χώρο της ψυχολογίας. Η πληθώρα των όρων που χρησιμοποιήθηκαν για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της έννοιας του εαυτού, δημιούργησαν διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις, μερικές από τις οποίες είναι μεταξύ τους αντιφατικές.

Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν την αυτοαντίληψη, ως το μέρος του εαυτού που ενέχει θέση αντικειμένου και την ορίζουν ως το σύνολο των πεποιθήσεων και των στάσεων που διαμορφώνει το άτομο για τον εαυτό του. Υποστηρίζουν ότι η αυτοαντίληψη περιλαμβάνει γνωστικά, συναισθηματικά στοιχεία και τάσεις συμπεριφοράς (Burns, 1986· Hamacheck, 1987). Στην εργασία αυτή επιχειρείται μια παρουσίαση των σπουδαιότερων θεωρητικών προσεγγίσεων, ως προς την έννοια της αυτοαντίληψης. Στη συνέχεια εξετάζεται η αυτοεκτίμηση και οι παράγοντες που συντελούν στη διαμόρφωση της χαμηλής και υψηλής αυτοεκτίμησης.

Η εργασία αυτή, η οποία χωρίζεται σε τρία μέρη, αποτελεί μια προσπάθεια διερεύνησης των πιθανών εαυτών των εφήβων. Στο πρώτο μέρος της εργασίας αναλύεται ο τρόπος διαμόρφωσης της αυτοαντίληψης. Εξετάζεται η δομή και το περιεχόμενο της αυτοαντίληψης στην εφηβική ηλικία. Οι συνεχείς αναζητήσεις και τα βασικά υπαρξιακά ερωτήματα που απασχολούν τον έφηβο: «ποιός / ποιά είμαι, τι κάνω, πού κατευθύνομαι», συνεισφέρουν στη διαμόρφωση της εικόνας του εαυτού του. Έπειτα, γίνεται εκτενής αναφορά στη θεωρία της Markus και των συνεργατών της, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με την έννοια των «πιθανών εαυτών».

Το δεύτερο μέρος της εργασίας περιλαμβάνει την έρευνα, η οποία έγινε με εφήβους ηλικίας 15 – 17 ετών (μαθητές της Α΄ Λυκείου). Στο τρίτο μέρος αναφέρονται τα αποτελέσματα της έρευνας και συνάγονται τα σχετικά συμπεράσματα. Το κυριότερο συμπέρασμα είναι ότι οι έφηβοι εξέφρασαν έντονη ανησυχία για την επαγγελματική τους αποκατάσταση και ότι υπήρξαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς τους πιθανούς εαυτούς.

Για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, θα ήθελα ειλικρινά να ευχαριστήσω την επόπτρια καθηγήτρια της πτυχιακής μου κ. Α. Λεονταρή, η βοήθεια της οποίας στάθηκε πολύτιμη, τόσο κατά τη διάρκεια της συλλογής του βιβλιογραφικού υλικού, όσο και κατά τη συγγραφή της εργασίας. Θα ήθελα επίσης, να ευχαριστήσω τον κ. Ν. Λιούλια, καθηγητή του 5^{ου} Ενιαίου Λυκείου Βέροιας, ο οποίος μου επέτρεψε να κάνω την έρευνά μου, κατά τη διάρκεια των ωρών της διδασκαλίας του.

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

1.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ.

Η έννοια του εαυτού είναι ένας από τους πλέον δημοφιλείς και ταυτόχρονα συγκεχυμένους όρους στη ψυχολογική έρευνα και μελέτη. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, επικρατούσε ασάφεια ως προς την έννοια του εαυτού, τόσο σε επίπεδο ορολογίας, όσο και σε επίπεδο ορισμού και μέτρησης (Blascovich & Tomaka, 1991· Harter, 1983· Hattie, 1992· Wylie, 1979, 1989). Οι δύο όροι που σχετίζονται άμεσα με την έννοια του εαυτού είναι η αυτοαντίληψη (self-concept) και η αυτοεκτίμηση (self-esteem). Παράλληλα όμως, με τη χρήση των δύο αυτών όρων χρησιμοποιήθηκαν και άλλοι παραπλήσιοι όροι. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στη δημιουργία μιας ασάφειας γύρω από την έννοια του εαυτού και δυσχέραινε τη διατύπωση ενός γενικά παραδεκτού ορισμού.

Ο James θεωρείται ο βασικός εμπνευστής της θεωρίας του εαυτού και οι ιδέες του υπήρξαν ιδιαίτερα πρωτοποριακές για την εποχή του. Κατά το James (1890), η διπλή φύση που καθορίζει τον εαυτό, αποτελείται από το «Εγώ», (I) και το «Εμένα», (Me). Το «Εγώ» έχει την έννοια του υποκειμένου που παρατηρεί, που αισθάνεται και έχει την εκτελεστική λειτουργία. Το «Εμένα» είναι το αντικείμενο της παρατήρησης, της εμπειρίας. Το «Εγώ» επενεργεί επάνω στο «Εμένα» και τα δύο μαζί αποτελούν την προσωπικότητα του ατόμου.

Η διττή σημασία που έχει η έννοια του εαυτού στη ψυχολογική βιβλιογραφία, δηλώνεται με δύο ακόμη όρους, γνωστούς ως: υπαρξιακός εαυτός (existential self) και κατηγοριακός εαυτός (categorical self). Κατά τους Lewis και Brooks-Gunn (1979), ο υπαρξιακός εαυτός συνεπάγεται την ικανότητα του ατόμου να κάνει τη διάκριση μεταξύ του εαυτού του και των άλλων, μέσα από ενεργητικές διαδικασίες, όπως είναι η μνήμη, η

αντίληψη και η σκέψη. Ο κατηγοριακός εαυτός παρουσιάζεται, ως το αντικείμενο που παρατηρείται και αξιολογείται από το ίδιο το άτομο. Επιπλέον, ο κατηγοριακός εαυτός έχει τη δυνατότητα να αλλάζει κατά τη διάρκεια της ζωής, ανάλογα με το στάδιο της γνωστικής ανάπτυξης που βρίσκεται το άτομο κάθε φορά, τις κοινωνικές σχέσεις του και το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο βιώνει.

Κατά τον James (1890), ο εαυτός διακρίνεται σε τρεις πτυχές: τον υλικό εαυτό, ο οποίος περιέχει όλα όσα ένα άτομο μπορεί να θεωρήσει δικά του, τον κοινωνικό εαυτό, ο οποίος σχετίζεται άμεσα με τις κοινωνικές σχέσεις που έχει το άτομο και τον πνευματικό εαυτό που είναι μια υποκειμενική αίσθηση και περιλαμβάνει τις ψυχικές διεργασίες και τα αμετάβλητα χαρακτηριστικά του Εγώ.

Ο Freud (1923, 1946) δεν κάνει καμία απευθείας αναφορά στον εαυτό. Ως κυρίαρχο όρο στο έργο του χρησιμοποιεί το «Εγώ» (Ego), το οποίο αντιπροσωπεύει ένα από τα τρία δομικά στοιχεία της προσωπικότητας. Κατά το Freud, το Εγώ είναι ανύπαρκτο κατά τη γέννηση και δημιουργείται βαθμιαία, καθώς το άτομο αρχίζει να διαχωρίζει τον εαυτό του από τον εξωτερικό κόσμο. Στο *Εγώ και το Αυτό*, ο Freud περιγράφει το Εγώ¹ ως φορέα της εκτελεστικής εξουσίας της προσωπικότητας, που παίζει ένα μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στον βιολογικό (id) και στον κοινωνικό κόσμο (Superego) (Λεονταρή, 1998).

Σε αντίθεση με το Freud, που πίστευε ότι το Εγώ διαμορφώνεται μετά τη γέννηση, ο Erikson (1968), υποστήριξε ότι το Εγώ είναι παρόν κατά τη γέννηση, σε κάποια ανώριμη μορφή και η εξέλιξή του καθορίζεται από την επιτυχή λύση των συγκρούσεων κατά τη διάρκεια των οκτώ ψυχοσεξουαλικών σταδίων. Ο Erikson αναφέρθηκε κυρίως στην

¹ Το «Εγώ» είναι ένα από τα τρία δομικά στοιχεία του ψυχικού οργάνου και λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος των διαφόρων ψυχικών λειτουργιών με σκοπό να διαφυλάσσει την ακεραιότητα του ατόμου. Ο ενωτικός αυτός χαρακτήρας του Εγώ είναι ένα στοιχείο που περιέχεται συχνά και στον ορισμό του εαυτού. Γι' αυτό ορισμένοι ερευνητές θεώρησαν ότι το Εγώ αντιστοιχεί στην ενεργητική μορφή του εαυτού.

«ταυτότητα» παρά στον εαυτό. Η ταυτότητα είναι μια ουσιαστική πτυχή του εαυτού, αλλά δεν είναι ο εαυτός. Ως κεντρικό μηχανισμό διαμόρφωσης της ταυτότητας προτείνει την «ταύτιση». Αντικείμενο ταύτισης ή εξιδανίκευσης αποτελούν οι γονείς, τα αδέρφια, οι φίλοι καθώς και τα δημόσια, τα ιστορικά ή τα φανταστικά πρόσωπα. Έτσι, η ταυτότητα διαμορφώνεται μέσα από μια διαδικασία σύνθεσης των διαφόρων μορφών, με τις οποίες ταυτίζεται το άτομο. Ο Erikson τόνισε επίσης, ότι οι υγιείς ή μη υγιείς σχέσεις παιδιού-γονέων καθορίζουν την ανάπτυξη του Εγώ και τη στάση του ατόμου απέναντι στον εαυτό του.

Ο Jung (1960) θεωρεί την έννοια του εαυτού ισοδύναμη με την προσωπικότητα ή την ψυχή. Υποστήριξε ότι ο εαυτός είναι ένα αρχέτυπο, το οποίο κινητοποιεί τη συμπεριφορά και αγωνίζεται να εξασφαλίσει την ενότητα του ψυχικού βίου. Είναι η κεντρική δύναμη της προσωπικότητας, που ενώνει όλα τα υποσυστήματά της και της δίνει ενότητα, ισορροπία και σταθερότητα. Κατά το Jung, η ανάπτυξη του εαυτού προϋποθέτει μια διεργασία ετών, η οποία δεν ολοκληρώνεται πριν από τη μέση ηλικία.

Ο Winnicott (1965) επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στη αλληλεπίδραση της μητέρας και του βρέφους, υποστηρίζοντας ότι ο εαυτός διαμορφώνεται μέσα από την επίδραση που ασκεί το ανθρώπινο περιβάλλον είτε αυτό είναι βοηθητικό, είτε όχι. Ο Winnicott κάνει μια διάκριση ανάμεσα στον «αληθινό εαυτό» και τον «ψεύτικο εαυτό» που έχει το άτομο. Ο αληθινός εαυτός εμπεριέχει όλες τις ασυνείδητες ενστικτικές ενορμήσεις που πηγάζουν από το id. Ο εαυτός αυτός είναι εγωκεντρικός, αντικοινωνικός, γεμάτος μίσος, φθόνο, καταστροφικότητα, αλλά αποτελεί επίσης και τη πηγή της δημιουργικότητας και των συναισθημάτων αγάπης. Όταν ο αληθινός εαυτός απειληθεί από ένα μη υποστηρικτικό περιβάλλον, ειδικά από ένα περιβάλλον που αδυνατεί να αποδεχθεί την επιθετικότητά του, τότε καλύπτεται από ένα ψεύτικο εαυτό, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ένα υψηλό βαθμό συμμόρφωσης με τον κόσμο γύρω του κι έχει σκοπό να

ευχαριστεί τους άλλους και να κερδίζει την επιδοκιμασία τους με οποιοδήποτε κόστος.

Πρόσφατες έρευνες δείχνουν, ότι η έννοια του εαυτού είναι μια σύνθετη εννοιολογική κατασκευή, η οποία περιλαμβάνει γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορολογικές πτυχές (Brinthaupt & Erwin, 1992· Burns, 1982· Byrne, 1996a· Harter, 1986· Hattie, 1992· Marsh, 1990· Shavelson & Marsh, 1986· Shavelson et al., 1976· Watkins & Dhawan, 1989· Ευκλείδη & Κάντας, 2000). Οι σύγχρονοι ερευνητές (Burns, 1982· Harter, 1986· Byrne, 1996a) υποστηρίζουν, ότι ο εαυτός έχει μια πολυδιάστατη, δυναμική μορφή.

Ο Burns (1982) τονίζει ότι η έννοια του εαυτού έχει τριπλό ρόλο. Οι ρόλοι αυτοί είναι: να διατηρεί την εσωτερική συνοχή του ατόμου, να καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο, το άτομο ερμηνεύει τις διάφορες εμπειρίες του και να παρέχει ένα σύνολο προσδοκιών.

1.2 ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ.

Η έννοια του «κοινωνικού εαυτού» του James (1890), αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση της θεωρίας της «συμβολικής αλληλεπίδρασης», της οποίας κυριότεροι εκπρόσωποι είναι ο Charles Cooley και ο George Mead. Ο Cooley (1902) τόνισε ότι η αυτοαντίληψη έχει τις ρίζες της στον κοινωνικό περίγυρο, υποστηρίζοντας ότι η εικόνα που σχηματίζει το άτομο για τον εαυτό του μοιάζει με έναν κοινωνικό καθρέφτη («καθρεφτιζόμενος εαυτός» - looking glass self), δεδομένου ότι η εικόνα αυτή συντίθεται από τις εντυπώσεις που νομίζει το άτομο, ότι οι άλλοι έχουν γι' αυτό.

Ο Mead (1934) τόνισε τη σημασία που έχει για την αυτοαντίληψη η χρήση των συμβόλων και επισήμανε κυρίως το ρόλο της γλώσσας. Μέσω της γλώσσας το άτομο μπορεί να πάρει τη θέση του Άλλου και ακόμη να

πάρει την θέση των Άλλων απέναντι στον εαυτό του. Επομένως, μέσω της χρήσης της γλώσσας το άτομο αναπτύσσει την ικανότητα, να υιοθετεί όχι μόνο το ρόλο ενός συγκεκριμένου Άλλου σε σχέση με τον εαυτό του, αλλά μιας ομάδας Άλλων, πραγματικών ή φανταστικών. Αυτή η ιδέα του «γενικευμένου Άλλου» (generalized other) υπονοεί ότι υπάρχουν περισσότεροι από ένας εαυτοί και ο καθένας από αυτούς έρχεται στο προσκήνιο ανάλογα με τη συγκεκριμένη κοινωνική περίσταση (Λεονταρή, 1998).

Η έννοια της αυτοαντίληψης συνδέεται κυρίως με φαινομενολογικές θεωρητικές απόψεις. Η βασική θέση αυτών των απόψεων είναι, ότι η συνειδητή, υποκειμενική αντίληψη του ατόμου είναι απαραίτητη για την κατανόηση της συμπεριφοράς. Σε αντίθεση με τη φαινομενολογική άποψη, η ψυχαναλυτική θεωρία πρεσβεύει ότι η έννοια του συνειδητού εαυτού δεν είναι επαρκής και προτείνει τη διάσταση του μη συνειδητού εαυτού. Η γνωστική προσέγγιση υποστηρίζει ότι η αυτοαντίληψη αποτελεί μια αυτοθεωρία.

Οι διάφοροι ερευνητές ορίζουν διαφορετικά τους μηχανισμούς που καθορίζουν την αυτοαντίληψη Κοινή συνισταμένη όμως όλων των θεωρητικών προσεγγίσεων είναι, ότι η αυτοαντίληψη είναι ένας σημαντικός δομικός λίθος για την απόκτηση μιας ισορροπημένης και υγιούς προσωπικότητας.

Υπάρχουν μελετητές που υποστηρίζουν την ύπαρξη μιας ενιαίας αντίληψης του εαυτού (Rosenberg, 1965), άλλοι που τονίζουν την ύπαρξη ενός πολυδιάστατου εαυτού (James, 1890· Shavelson et al., 1976) και αυτοί που προσπαθούν να συνδυάσουν και τις δύο απόψεις (Harter, 1983).

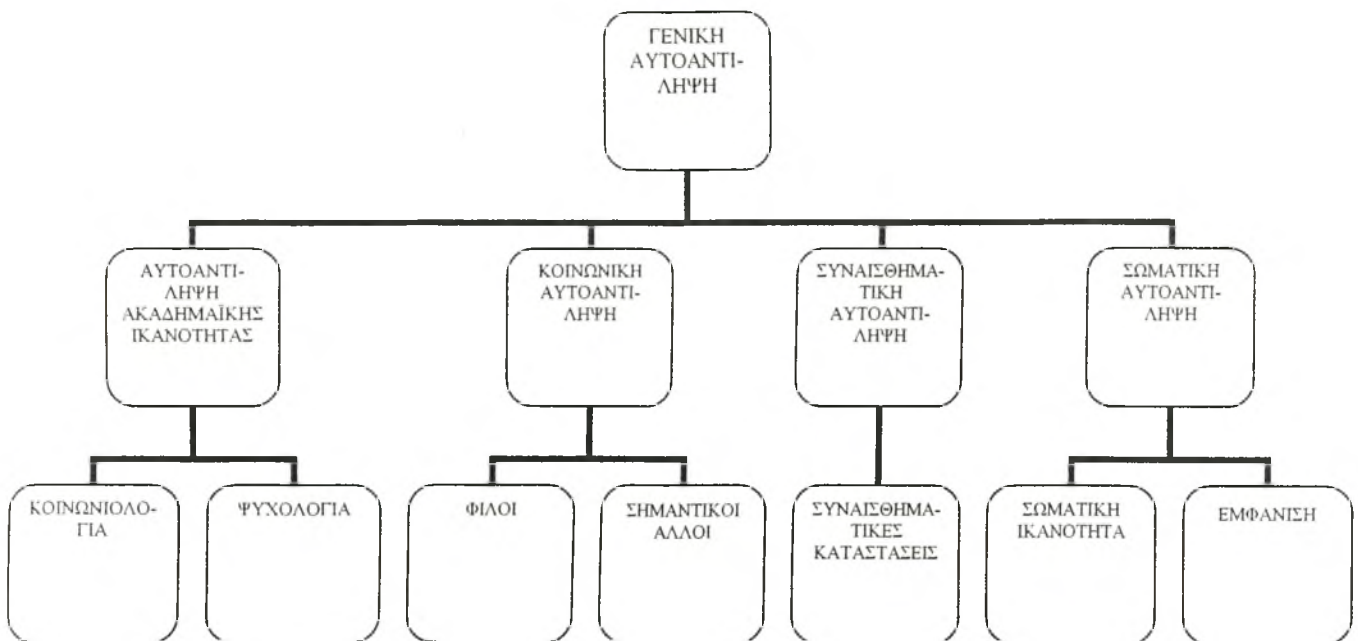
Πρόσφατες έρευνες υποστηρίζουν την άποψη ότι η αυτοαντίληψη είναι μια πολυδιάστατη έννοια που περιλαμβάνει μια γενική και πολλές επιμέρους εικόνες του εαυτού (Διάγραμμα 1.). Οι επιμέρους εικόνες του εαυτού είναι ιεραρχικά και εξελικτικά ταξινομημένες (Shavelson & al.,

1976' Marsh, 1987a). Η ιεραρχική διάταξη γίνεται με βάση τη σπουδαιότητα και τον κεντρικό ρόλο που έχουν οι επιμέρους εικόνες στη σύνθεση της προσωπικότητας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.

Ένα ιεραρχικό μοντέλο οργάνωσης της αυτοαντίληψης.

(Shavelson, Hubner & Stanton, 1976)

Ορισμένοι ερευνητές στηριζόμενοι στη «γνωστική ασυμφωνία» του Festinger (1957)², υποστηρίζουν ότι οι εκτιμήσεις του ατόμου για τον εαυτό του είναι σχετικά σταθερές (Heider, 1946, 1958' Lecky, 1945' Lewin, 1935' Ziller, 1973). Έτσι, κάθε συμπεριφορά κινητοποιείται από την ανάγκη για ενότητα και επομένως η έννοια του εαυτού επηρεάζεται

² Ο Festinger ανέπτυξε τη θεωρία της «γνωστικής ασυμφωνίας» (cognitive dissonance theory), υποστηρίζοντας ότι όταν ένα άτομο διαπιστώσει ασυμφωνία ανάμεσα στις πεποιθήσεις, στάσεις ή αξίες του, ή μια διάσταση ανάμεσα σε αυτές και τη συμπεριφορά του, τότε κινητοποιείται για να επαναφέρει κάποια συμφωνία ή αρμονία μέσα από τις αλλαγές στις γνωστικές διαδικασίες ή στη συμπεριφορά του.

από την τάση του ατόμου να δημιουργεί και να διατηρεί συνεπείς καταστάσεις. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, γνωστή ως τη θεωρία της αυτοσυνέπειας (self-consistency), τα άτομα αναζητούν εκείνες τις εμπειρίες και αφομοιώνουν εκείνες τις ιδέες που είναι συνεπείς με τις ήδη υπάρχουσες.

Αντίθετα, ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η αυτοαντίληψη επηρεάζεται σημαντικά από τη συγκεκριμένη κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο, οπότε δεν έχει κανένα νόημα να γίνεται λόγος για σταθερή εικόνα του εαυτού. Ο Gergen (1972) υποστηρίζει ότι το φυσιολογικό, ψυχολογικά υγιές άτομο έχει πολλούς εαυτούς, οι οποίοι εκδηλώνονται ανάλογα με τους κοινωνικούς κανόνες ή τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις. Ανάλογα με τη συγκεκριμένη κατάσταση δεν είναι μόνο η αυτοπαρουσίαση που αλλάζει, αλλά και τα συναισθήματα που έχει το άτομο για τον εαυτό του.

Πολλοί ερευνητές κάνουν λόγο για «πολλαπλές εικόνες του εαυτού». Κατά το Higgins (Higgins, 1987· Klein et al., 1976) γίνεται διάκριση μεταξύ του «πραγματικού», του «ιδανικού» και του «εαυτού όπως θα έπρεπε να είναι». Ο όρος «πραγματικός εαυτός» υποδηλώνει τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που το άτομο αποδίδει στον εαυτό του. Ο «ιδανικός εαυτός» αναφέρεται στα χαρακτηριστικά που το άτομο θα ήθελε να έχει, ενώ ο «εαυτός όπως θα έπρεπε να είναι» περιέχει τα χαρακτηριστικά που το άτομο πιστεύει, ότι θα έπρεπε να έχει και αντικατοπτρίζει πολιτιστικές αξίες και ηθικούς κανόνες.

Η αυτοαντίληψη ενός ατόμου ενδέχεται να είναι ή να μην είναι παρόμοια με το ιδανικό Εγώ. Μια ικανοποιητική συμφωνία ανάμεσα στις δύο πτυχές του εαυτού, την αυτοαντίληψη και τον ιδανικό εαυτό, είναι σημαντική προϋπόθεση για την προσωπική ευτυχία και ικανοποίηση στη ζωή. Η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην πραγματική και ιδανική αυτό-

εικόνα προκαλεί άγχος και αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των νευρωσικών ατόμων.

Για ορισμένους μελετητές, οι δύο προαναφερθείσες θεωρίες (της σταθερής αυτοαντίληψης και της μεταβαλλόμενης αυτοαντίληψης) δεν είναι αναγκαστικά αντιθετικές. Συμφωνούν με τη βασική ιδέα του James, ότι η αυτοαντίληψη ποικίλλει ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά της, αλλά είναι σταθερή, ως προς τη βασική της μορφή (Brim, 1976· Epstein, 1973, 1991).

Η εικόνα που κάθε άτομο έχει για τον εαυτό του, ποικίλλει κατά άτομο, αλλά και κατά περίσταση. Πολλοί μπορεί να έχουν μια θετική εικόνα για τον εαυτό τους, ενώ άλλοι να έχουν μια αρνητική εικόνα του εαυτού τους. Η θετική εικόνα του εαυτού φαίνεται να συσχετίζεται με την καλή προσαρμογή, τη δημοτικότητα, το χαμηλό βαθμό άγχους, τις καλές διαπροσωπικές σχέσεις καθώς και με υψηλούς μελλοντικούς στόχους. Τα άτομα με θετική εικόνα εαυτού έχουν υψηλά ποσοστά αυτοαποδοχής και εμπιστοσύνης στις προσωπικές τους ικανότητες. Από την άλλη πλευρά, άτομα με αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους υιοθετούν μια περισσότερο αμυντική στάση προς τον εαυτό τους και προς τους άλλους, υποτιμούν τις προσωπικές τους ικανότητες, αποφεύγουν τον ανταγωνισμό και τις καταστάσεις που ενέχουν κίνδυνο για αποτυχία (Λεονταρή, 1998).

Η αυτοαντίληψη επηρεάζει καθοριστικά την επεξεργασία των πληροφοριών, τα κίνητρα για επίτευξη και δράση και λειτουργεί διαμεσολαβητικά στον προσδιορισμό της κατεύθυνσης της μελλοντικής συμπεριφοράς. Πολλοί ερευνητές, όπως ο Bandura (1977), οι Convington & Beery (1976), ο Burns (1982) υποστηρίζουν ότι η αυτοαντίληψη είναι ένα εστιακό στοιχείο της προσωπικότητας και αποτελεί θεμελιακό παράγοντα για τη ψυχική υγεία.

Οι έρευνες δείχνουν ότι υπάρχει θετική συνάφεια ανάμεσα στην αυτοεκτίμηση και τη ψυχική υγεία. Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί σε σχετικές

έρευνες ότι τα άτομα που έχουν μεγάλο αριθμό αυτοαντιλήψεων και πολυπλοκότητα στις επιμέρους αυτοαντιλήψεις, παρουσιάζουν χαμηλότερα επίπεδα άγχους (Rosenberg, 1982). Σύμφωνα με την έρευνα της Linville (1987), η μεγαλύτερη πολυπλοκότητα του εαυτού παρέχει μια προστατευτική ασπίδα κατά των στρεσογόνων καταστάσεων. Όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες, τα ψυχικά διαταραγμένα άτομα αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα με την αυτοεκτίμησή τους, την αυτοπεποίθησή τους, και γενικότερα με την εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους. Τα άτομα αυτά έχουν περισσότερη ανάγκη από την αποδοχή των άλλων και πανικοβάλλονται με την ιδέα της απόρριψής τους από τους συνανθρώπους τους. Η κατάθλιψη, τα συναισθήματα άγχους καθώς και άλλα ψυχοσωματικά συμπτώματα τείνουν να συσχετίζονται με τη χαμηλή αυτοεκτίμηση (Coopersmith, 1967· Battle, 1981· Harter & Marold, 1991).

1.3 ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ.

Σε γενικές γραμμές, οι ερευνητές φαίνεται πως συμφωνούν ότι οι δύο όροι, αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση αντιπροσωπεύουν διαφορετικές πλευρές του εαυτού. Η αυτοαντίληψη αποτελεί τη γνωστική πλευρά του εαυτού και σχετίζεται με την αναζήτηση της προσωπικής ψυχολογικής ταυτότητας, ενώ η αυτοεκτίμηση συνδέεται με τη συναισθηματική επένδυσή της (Byrne, 1996a).

Η αυτοεκτίμηση δείχνει το βαθμό στον οποίο το άτομο αποδέχεται και επιδοκιμάζει τον εαυτό του. Οι προσωπικές φιλοδοξίες και οι υποκειμενικές αξιολογήσεις του ατόμου, σχετικά με την επίτευξη ή όχι των επιδιωκόμενων στόχων που κάθε φορά καθορίζει το ίδιο, επηρεάζουν καθοριστικά την αυτοεκτίμησή του. Μια σημαντική έννοια για τον ορισμό της αυτοεκτίμησης είναι αυτή του «ιδανικού εαυτού», δεδομένου ότι η

αυτοεκτίμηση αναφέρεται στα αισθήματα ικανοποίησης που έχει ένα άτομο για τον εαυτό του και τα οποία αντανακλούν τη σχέση μεταξύ του ιδανικού εαυτού και της πραγματικής εικόνας του εαυτού του (Λεονταρή, 1998).

Η αυτοεκτίμηση διαμορφώνεται σταδιακά κατά την ανάπτυξη του ατόμου, όπως άλλωστε συμβαίνει και με την αυτοαντίληψη. Κατά το James (1890), η αυτοεκτίμηση αντιπροσωπεύει «την αναλογία επιτυχίας κάποιου, προς τις φιλοδοξίες και τους στόχους που έχει επιτύχει σε διάφορους σημαντικούς τομείς της ζωής του».

Κάτι που συμβαίνει αρκετά συχνά, είναι ότι το άτομο υποτιμά τους τομείς, στους οποίους δεν έχει τις απαιτούμενες ικανότητες. Οι τομείς όμως που θεωρούνται σημαντικοί για το ίδιο το άτομο, φορτίζονται από υψηλές προσδοκίες· τότε η αναλογία επίτευξης στόχων προς τους επιδιωκόμενους στόχους, ρυθμίζει την αυξημένη ή μειωμένη αυτοεκτίμηση. Η αυτοεκτίμηση δεν ταυτίζεται πάντοτε με την πραγματική προσωπική αξία του ατόμου.

Κάθε άτομο βιώνει κάποιο βαθμό ασυμφωνίας μεταξύ του στόχου που θέτει και της επίτευξής του. Όταν η ασυμφωνία αυτή είναι χαμηλή, η αυτοεκτίμηση του ατόμου γενικά είναι υψηλή. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν η ασυμφωνία είναι υψηλή, τότε η αυτοεκτίμηση θα είναι χαμηλή. Η υψηλή αυτοεκτίμηση δεν υποδηλώνει ότι κάποιος θεωρεί τον εαυτό του καλύτερο από τους άλλους. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση σημαίνει απόρριψη του εαυτού, μη ικανοποίηση και αρκετές φορές ντροπή. Το άτομο με χαμηλή αυτοεκτίμηση δε σέβεται και δεν εκτιμά τον εαυτό του.

Οι Cooley (1902) και Mead (1934), κύριοι εκπρόσωποι της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης, υποστηρίζουν ότι η έννοια της αυτοεκτίμησης αναδύεται, όταν το άτομο έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με τις απόψεις που έχει η κοινωνία γι' αυτό. Επομένως, οι

αξιολογήσεις των Άλλων και μάλιστα των Σημαντικών Άλλων επηρεάζουν σημαντικά την αυτοεκτίμηση του ατόμου.

Με την κοινωνική καταγωγή του εαυτού και της αυτοεκτίμησης, ασχολήθηκε και ο Sullivan (1964), τονίζοντας τη σπουδαιότητα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με τους Σημαντικούς Άλλους στη ζωή του. Ο εαυτός ή το *σύστημα εαυτού* (self-system) οικοδομείται με βάση τις εμπειρίες του ατόμου, ως προς τις αντιδράσεις των Σημαντικών Άλλων απέναντί του. Όταν η ασφάλεια του ατόμου απειληθεί, ο εαυτός παίρνει προστατευτικά μέτρα, ώστε να προφυλάξει το άτομο από την απώλεια της αυτοεκτίμησης και το συνακόλουθο άγχος.

Κατά το Sullivan, οι στάσεις των γονιών έχουν αρχικά ως αποτέλεσμα τη δημιουργία τριών εαυτών στο παιδί: τον «καλό εαυτό», τον «κακό εαυτό» και τον «μη εαυτό». Η τρίτη πτυχή του εαυτού, ο «μη εαυτός», είναι αυτή που προκαλεί δυσαρέσκεια στους γονείς, με αποτέλεσμα το παιδί να αναγκαστεί να την εκτοπίσει από τη συνείδησή του. Ο «καλός εαυτός» και ο «κακός εαυτός» αποτελούν τη βάση της αυτοεκτίμησης.

Ο Rogers (1951, 1959, 1961) θεωρεί ότι η ανάγκη για θετική αποδοχή από τους άλλους, ανεξάρτητα από το αν είναι μια ανάγκη πρωτογενής ή αποτέλεσμα μάθησης, προκύπτει συγχρόνως με την εμφάνιση της αυτοαντίληψης. Στενά συνδεδεμένη με την ανάγκη για θετική αποδοχή, είναι η ανάγκη του ατόμου για θετική αυτοεκτίμηση, η οποία αναφέρεται στις θετικές στάσεις που έχει το άτομο απέναντι στον εαυτό του (Λεονταρή, 1998).

Σύμφωνα με τον Coopersmith (1967), η αυτοεκτίμηση είναι η «προσωπική κρίση ενός ατόμου για την αξία του, η οποία εκφράζεται από τις στάσεις που αναπτύσσει απέναντι στον εαυτό του». Το ίδιο υποστηρίζει και η Harter (1988). Οι αξιολογήσεις αυτοαξίας αναφέρονται στο βαθμό, στον οποίο ένα άτομο είναι ευχαριστημένο ή ικανοποιημένο από τον

εαυτό του και φαίνεται να παρέχουν ένα γενικό δείκτη αυτοαξίας ή αυτοεκτίμησης. Η υψηλή αυτοεκτίμηση εκφράζει το συναίσθημα που έχει κάποιος ότι είναι επαρκής (Rosenberg, 1979), και παράλληλα αποτελεί μια μαρτυρία πως το άτομο σέβεται τον εαυτό του και θεωρεί πως έχει αυτοαξία.

Οι έπαινοι, η κοινωνική σύγκριση και η αυτο-απόδοση αποτελούν τρία από τα πιο σημαντικά στοιχεία που διαμορφώνουν την εκτίμηση που έχει το άτομο για τον εαυτό του. Τα συναισθήματα που έχει ένα άτομο για τον εαυτό του, επηρεάζονται από τις κρίσεις, τους επαίνους και τις απόψεις που έχουν οι άλλοι γι' αυτό. Κατά τον Festinger (1954), το άτομο που δεν έχει αντικειμενικές πληροφορίες για τον εαυτό του, οδηγείται στη σύγκριση με τους άλλους. Έτσι, η αυτοεκτίμηση θεωρείται προϊόν κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Επιπλέον οι άνθρωποι δρουν και ως απλοϊκοί παρατηρητές των δικών τους πράξεων αποδίδοντας σε αυτές κίνητρα, σκοπούς και αιτίες (Rosenberg, Schooler & Schoenbach, 1989).

Η αυτοεκτίμηση και η αυτοαποτελεσματικότητα είναι δύο έννοιες που σχετίζονται μεταξύ τους. Κατά τον Bandura (1977), η αυτοαποτελεσματικότητα (self-efficacy) αναφέρεται στις «εκτιμήσεις του ατόμου αναφορικά με την ικανότητα του να οργανώσει και να εκτελέσει ένα σχέδιο δράσης για την επίτευξη προκαθορισμένων επιπέδων επίδοσης». Η αυτοαποτελεσματικότητα έχει τις ρίζες της στη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, η οποία τονίζει την αμοιβαιότητα των σχέσεων μεταξύ των περιβαλλοντικών, συμπεριφορικών και ατομικών παραγόντων (Bandura, 1977). Ο Bandura σημειώνει ότι μεταξύ των επιμέρους όψεων της αυτογνωσίας, η αντίληψη αυτοαποτελεσματικότητας του ατόμου κατέχει ίσως την πιο κεντρική θέση στην καθημερινή του ζωή.

Επίσης, ο Bandura κάνει διάκριση ανάμεσα στην προσδοκία της αποτελεσματικότητας και την προσδοκία του αποτελέσματος. Η προσδοκία αποτελέσματος αναφέρεται στην εκτίμηση του ατόμου, ότι μια δεδομένη

συμπεριφορά, θα επιφέρει συγκεκριμένα αποτελέσματα. Ενώ, η προσδοκία της αποτελεσματικότητας είναι η πεποίθηση του ατόμου, ότι μπορεί επιτυχώς να εκδηλώσει τη συμπεριφορά που απαιτείται για την επίτευξη των αποτελεσμάτων αυτών. Ο ίδιος υποστήριξε, ότι η αντίληψη της αποτελεσματικότητας διαμορφώνεται στη βάση τεσσάρων πηγών πληροφόρησης. Αυτές είναι: οι προσωπικές εμπειρίες, η μάθηση διαμέσου προτύπων, η λεκτική πειθώ και η συναισθηματική διέγερση. Ο Rosenberg (1986) υποστηρίζει ότι η αυτοπεποίθηση ή η εμπιστοσύνη κάποιου στην ικανότητα του να συμπεριφέρεται κατά τρόπο αποτελεσματικό είναι μια διάσταση της έννοιας του εαυτού.

Κατά το White (1963) οι ρίζες της αυτοεκτίμησης βρίσκονται στην αίσθηση της αποτελεσματικότητας του αναπτυσσόμενου παιδιού. Και η Harter (1996a) υποστηρίζει ότι η αυτοαποτελεσματικότητα αν και σχετίζεται με την αυτοαντίληψη της ικανότητας, πρέπει να διαφοροποιείται από αυτήν, υπό την έννοια, ότι η αυτοαντίληψη της ικανότητας αναφέρεται σε αυτοαξιολογήσεις σχετικά με το παρελθόν ή το παρόν, ενώ η αυτοαποτελεσματικότητα είναι μια κινητήρια εννοιολογική κατασκευή η οποία αναφέρεται στην πεποίθηση του ατόμου, ότι μπορεί να δράσει αποτελεσματικά στο μέλλον.

1.4 ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ.

Η απόκτηση της έννοιας του εαυτού είναι μια διαδικασία, που συντελείται βαθμιαία στα χρόνια της ανάπτυξης του ατόμου και επηρεάζεται σημαντικά από διάφορους παράγοντες. Ορισμένοι ερευνητές (Epstein, 1973· Harter, 1983) θεωρούν την αυτοαντίληψη ως μια προσωπική θεωρία που αναπτύσσει το άτομο για τον εαυτό του. Η αυτόθεωρία αυτή, όπως και κάθε άλλη θεωρία, υφίσταται συνεχείς αλλαγές

κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, καθώς το άτομο δέχεται καινούριες πληροφορίες και νέα ερεθίσματα από τον κοινωνικό του περίγυρο. Άλλοι μελετητές (Anderson, 1952· Rosenberg, 1979) υποστηρίζουν, ότι ο πρώτος χρόνος στη ζωή του ατόμου είναι ο πιο σπουδαίος για τη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, η οποία παίρνει την οριστική της μορφή κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Ο Piaget υποστήριξε ότι η αντίληψη του εαυτού επιτυγχάνεται κατά την αισθησιοκινητική περίοδο της ζωής του ατόμου. Στην αισθησιοκινητική περίοδο κατακτούνται δύο σημαντικές έννοιες από τα παιδιά: η έννοια της μονιμότητας και η έννοια της ταυτότητας των αντικειμένων και των προσώπων. Οι δυο αυτές έννοιες αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της αίσθησης της συνέχειας του εαυτού μέσα στο χρόνο και το χώρο (Λεονταρή, 1998).

Επίσης, ο Freud (1946) ήταν από τους πρώτους ερευνητές που τόνισε τη σημασία που έχει η συμβιωτική σχέση ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος κατά τη διάρκεια της οποίας, το βρέφος δε διαχωρίζει τον εαυτό του από τη μητέρα του.

Η αυτοαντίληψη των παιδιών της προσχολικής ηλικίας στηρίζεται κυρίως σε εξωτερικά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά αυτής της ηλικίας αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, ως φυσική ύπαρξη και τον περιγράφουν βασισμένα σε εξωτερικά εμφανισιακά χαρακτηριστικά και δραστηριότητες. Επομένως, τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας και της πρώτης σχολικής ηλικίας, επικεντρώνονται περισσότερο σε γενικά χαρακτηριστικά και σε συναισθηματικές καταστάσεις (Montemayor & Eisen, 1977).

Μία σημαντική αναπτυξιακή αλλαγή σημειώνεται στα παιδιά της σχολικής ηλικίας και της πρώιμης εφηβείας. Η αναπτυξιακή αλλαγή εντοπίζεται στη μετάθεση των γενικών αξιολογικών όρων στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Η τάση αυτή αντικατοπτρίζει την προοδευτική

κατανόηση του εφήβου, ότι η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα μιας περίπλοκης αλληλεπίδρασης των ψυχολογικών χαρακτηριστικών του ατόμου και της συγκεκριμένης κατάστασης.

Οι πιο δραστικές αλλαγές σε όλες τις διαστάσεις της ατομικής ανάπτυξης συντελούνται στα χρόνια της εφηβείας. Καθώς οι εμπειρίες πληθαίνουν και διαφοροποιούνται, εξελίσσεται η συμβολική ικανότητα, επιτυγχάνεται η συνειδητοποίηση της ύπαρξης ενός μη φυσικού εαυτού, τα στοιχεία του οποίου είναι περισσότερο αφηρημένα. Στο στάδιο αυτό αναδιοργανώνεται η προσωπικότητα, με αφετηρία την αλλαγή της σωματικής εικόνας και την αναζήτηση προσωπικής ταυτότητας, που στόχο έχει τη δημιουργία ενός σταθερού συστήματος ενδιαφερόντων, επιλογών και αποφάσεων που θα διαμορφώσουν τη μετέπειτα ζωή του ατόμου. Ο έφηβος πλησιάζει στην κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο ενήλικας και αρχίζει να αντιμετωπίζει τη ζωή μέσα από ένα νέο πρίσμα δεδομένων (Rosenberg, 1979).

Κατά την περίοδο της εφηβείας, σε γνωστικό επίπεδο δομείται η τυπική και αφηρημένη σκέψη. Στο στάδιο αυτό, ο έφηβος είναι ικανός να υιοθετεί εναλλακτικές ιδέες και πιθανότητες, να χειρίζεται διαφορετικές διαστάσεις του ίδιου φαινομένου ταυτόχρονα, να κατανοεί το παρελθόν του και να σχεδιάζει ρεαλιστικά το μέλλον (Hurlock, 1978· Salkind, 1988· Elkind, 1979). Επομένως, οι αλλαγές στην αυτοαντίληψη των εφήβων είναι απόρροια της νοητικής τους ανάπτυξης και οδηγούν σε δεδηλωμένο ενδιαφέρον για τον ιδεώδη και ιδανικό εαυτό (Λεονταρή, 1998).

Κατά τη ψυχοκοινωνική θεωρία του Erikson (Elkind, 1979), η απόκτηση ταυτότητας κυριαρχεί στα χρόνια της εφηβείας, ως το πέμπτο ψυχοκοινωνικό στάδιο. Τα άτομα που βρίσκονται στο στάδιο αυτό απασχολούνται από φιλοσοφικές αναζητήσεις του τύπου: «ποιός /ποιά είμαι;», «ποιές είναι οι πεποιθήσεις μου, τα συναισθήματά μου και οι στάσεις μου;». Σε περίπτωση που οι κοινωνικές συνθήκες είναι πρόσφορες,

παρέχοντας εσωτερική σταθερότητα, συνέχεια και θετική επανατροφοδότηση, τότε το ψυχοκοινωνικό αποτέλεσμα της σύγκρουσης είναι η απόκτηση ταυτότητας. Σε περίπτωση όμως, που οι κοινωνικές συνθήκες ευνοούν τη σύγχυση στόχων, την ασαφή επανατροφοδότηση και τις μη ρεαλιστικές προσδοκίες, τότε το αποτέλεσμα στο οποίο οδεύουν οι νεαροί έφηβοι, είναι η «σύγχυση ρόλων».

Τα χαρακτηριστικά που το κάθε άτομο χρησιμοποιεί για να περιγράψει τον εαυτό του, ακολουθούν μια αναπτυξιακή πορεία από τη συγκεκριμένη συμπεριφορά στις αφηρημένες περιγραφές της μη-έκδηλης συμπεριφοράς, από τα σωματικά γνωρίσματα προς τα εσωτερικά χαρακτηριστικά. Η πορεία αυτή θεωρείται άμεσα συνυφασμένη με τα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης του ατόμου (Harter, 1983,1988). Επιπλέον, το γνωστικό επίπεδο στο οποίο βρίσκεται το άτομο, επηρεάζει σημαντικά την οργανωτική δομή και το περιεχόμενο της αυτοαντίληψης (Shavelson et al., 1976). Σε γενικές γραμμές, οι διαφοροποιήσεις της αυτοαντίληψης αποδίδονται στο συνδυασμό γνωστικής ανάπτυξης, κοινωνικής αλληλεπίδρασης και συναισθημάτων που προκύπτουν ανάλογα με τις περιστάσεις.

1.5 ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ.

Ορισμένοι ερευνητές (Harter, 1983, 1990b· Rosenberg, 1986) θεωρούν ότι η γενική αυτοαντίληψη του ατόμου επηρεάζεται από τη σπουδαιότητα που έχουν οι επιμέρους εικόνες του εαυτού και από το πόσο «κεντρικές» είναι αυτές στη δομή της αυτοαντίληψής του.

Ως προς το περιεχόμενο της αυτοαντίληψης, οι ερευνητές (Harter, 1983, 1990b· Rosenberg, 1986) συμφωνούν ότι εμπεριέχει στοιχεία της

κοινωνικής ταυτότητας, προδιαθέσεις και σωματικά χαρακτηριστικά. Τα στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας είναι άπειρα και αποτελούν σημαντικές πτυχές της αυτοαντίληψης. Ορισμένα από τα στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας είναι: το φύλο, η ηλικία, η φυλή, η εθνικότητα, η θρησκεία, η θέση στην οικογένεια και το όνομα. Όσο μεγαλώνει το άτομο, τα στοιχεία αυτά πολλαπλασιάζονται προοδευτικά. Ο Rosenberg (1986) τα διακρίνει σε έξι κατηγορίες: κοινωνικό status, συμμετοχή σε ομάδες, «ετικέτες», προσωπική ιστορία του ατόμου, επίκτητο κοινωνικό status και προσωπική ταυτότητα.

Με τον όρο «προδιαθέσεις» γίνεται αναφορά στις στάσεις του ατόμου, σε χαρακτηριστικά, ικανότητες, αξίες, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, συνήθειες και προτιμήσεις. Οι προδιαθέσεις μαζί με τα στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της αυτοαντίληψης, μεταξύ τους όμως διαφέρουν σημαντικά. Από τη μια πλευρά το άτομο αισθάνεται ότι οι προδιαθέσεις εκφράζουν τον «αληθινό του εαυτό», ενώ τα στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας αντιπροσωπεύουν το «εξωτερικό» του.

Ο όρος «σωματικά χαρακτηριστικά» ή «εικόνα σωματικού εαυτού» (body image) αναφέρεται στην εικόνα του σώματος, όπως τη βιώνει το ίδιο το άτομο. Ο Rosenberg επισημαίνει, ότι τα σωματικά χαρακτηριστικά αποτελούν μια ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της αυτοαντίληψης. Η σπουδαιότητά τους για την αυτοαντίληψη βρίσκεται σε στενή συνάρτηση με το εξελικτικό στάδιο, στο οποίο βρίσκεται το άτομο.

Η Harter (1983) υποστηρίζει ότι η αυτοαντίληψη διαφοροποιείται προοδευτικά, τόσο ως προς τη δομή, όσο και ως προς το περιεχόμενο. Θεωρεί επίσης, ότι η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης διέρχεται από τέσσερα στάδια, που είναι ανάλογα με τα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης που αναφέρει ο Piaget (αισθησιοκινητικό, προσυλλογιστικό, το στάδιο των συγκεκριμένων λογικών ενεργειών και το στάδιο των αφηρημένων

λογικών ενεργειών). Τα στάδια αυτά αρχίζουν από απλές περιγραφές που κάνουν τα άτομα για τον εαυτό τους και φθάνουν σε αφηρημένες έννοιες κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Κατά το Rosenberg (1989), οι έφηβοι περιγράφουν τον εαυτό τους με βάση τα εσωτερικά, ψυχολογικά χαρακτηριστικά, πράγμα που δε συμβαίνει με άτομα μικρότερης ηλικίας. Κάθε στάδιο ανάπτυξης θεωρείται ποιοτικά διαφορετικό από το προηγούμενο, με αποτέλεσμα να αποκτάται η ικανότητα ρύθμισης της συμπεριφοράς και μορφοποίησης των προσωπικών σχεδίων δράσης.

Οι έρευνες των Harter και Monsour (1992) δείχνουν ότι στη διάρκεια της εφηβείας παρατηρείται μεγαλύτερη και σαφέστερη διαφοροποίηση μεταξύ των διαφορετικών πτυχών του εαυτού, που απορρέει από την ανάληψη περισσότερων κοινωνικών ρόλων, λόγω των κοινωνικών πιέσεων. Στην περίοδο της εφηβείας σημειώνεται μια προοδευτική πτώση της σχολικής επίδοσης, καθώς επίσης και της συμπεριφοράς-διαγωγής. Τα επαγγελματικά ενδιαφέροντά των εφήβων είναι περισσότερο οριοθετημένα και ρεαλιστικά. Το κοινωνικό προφίλ των εφήβων διαγράφεται με πιο σαφή στάση προς τα κοινωνικά, πολιτικά, φυλετικά και θρησκευτικά ζητήματα. Επιπλέον, οι έφηβοι παρουσιάζουν αυξημένο ενδιαφέρον για την αυτοπαρουσίασή³ τους και τη συμμετοχή τους στην ομάδα. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο διαφορετικότητας σε σύγκριση με τα παιδιά μικρότερης ηλικίας, αλλά και με τους ενήλικες.

Η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια, τους δασκάλους και τους συνομηλίκους, καθώς και η αξιολόγηση της σχολικής επιτυχίας ασκούν επίδραση στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Συγκεκριμένα, η αυτοαντίληψη των ικανοτήτων επηρεάζεται πολύ περισσότερο από την

³ Η αυτοπαρουσίαση είναι μια στρατηγική, που αποσκοπεί στο να οδηγήσει τους άλλους να αποδώσουν στο άτομο το ρόλο τον οποίο αυτό επιθυμεί να του αναγνωρίζεται (Λεονταρή, 1998).

εκτίμηση των επιτευγμάτων και συνδέεται με αξιολογήσεις, που γίνονται στο σχολείο. Ενώ, η ολική αυτοεκτίμηση στηρίζεται περισσότερο στην αντιληπτή οικογενειακή υποστήριξη, τη γονεϊκή αποδοχή.

Στην περίοδο της μέσης εφηβείας, οι συγκρούσεις και η δυσθυμία βρίσκονται στην κορύφωσή τους, λόγω αντιθετικών δυνάμεων μέσα στον εαυτό: από τη μια πλευρά υπάρχει η δύναμη της κοινωνικοποίησης που πιέζει το άτομο για διαφοροποίηση του εαυτού σε πολλαπλούς ρόλους και από την άλλη, υπάρχει ο γνωστικός μηχανισμός που ωθεί προς την ενότητα. Το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης είναι η δημιουργία έντασης. Έτσι, διάφοροι ερευνητές (Harter & Monsour, 1992) υποστηρίζουν ότι οι τρεις βασικές συγκρούσεις των εφήβων σχετίζονται με τους γονείς, τους φίλους και το σχολείο. Οι συγκρούσεις αυτές μπορεί να οφείλονται στις αυξημένες απαιτήσεις και προσδοκίες των «Σημαντικών Άλλων» για ακαδημαϊκή επιτυχία. Κατά τη Harter (1990a), για το λόγο αυτό αναπτύσσονται πολλοί πιθανοί-δυνατοί εαυτοί που επιθυμούν να εκφραστούν.

Μελέτες που διερεύνησαν τις αλλαγές της αυτοεκτίμησης στο τέλος της εφηβείας και στην αρχή της ενηλικίωσης, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι σε αυτή την περίοδο, η δομή της αυτοεκτίμησης αποκτά μια σχετική σταθερότητα (Bee, 1995).

1.6 ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ.

Η θεωρία της Markus και των συνεργατών της αποτελεί μια θεώρηση του εαυτού ή της αυτοαντίληψης από τη γνωστική σκοπιά. Η Markus (1977) υποστήριξε, ότι οι άνθρωποι διαμορφώνουν γνωστικές δομές για τον εαυτό τους, όπως κάνουν και για τα άλλα φαινόμενα, που παρατηρούν γύρω τους. Αυτές οι γνωστικές δομές ονομάζονται σχήματα

εαυτού (self-schemas). Κατά τη Markus ο εαυτός είναι μια σύνθετη νοητική κατασκευή, η οποία περιλαμβάνει τους στόχους του ατόμου, τις πράξεις του στο παρελθόν, την αξιολόγηση των πράξεων από το ίδιο το άτομο και τους άλλους, τους μελλοντικούς στόχους και την εκτίμηση της δυνατότητας δράσης στα διάφορα περιβάλλοντα. Το σχήμα του εαυτού συμπεριλαμβάνει, ιεραρχεί και συντονίζει τους στόχους του ατόμου, προς την επιτυχία τους και την πραγμάτωσή τους (Λεονταρή, 1998).

Στη θεωρία της Markus, σημαντική είναι η έννοια της δυναμικής ή τρέχουσας αυτοαντίληψης (working self concept). Οι Markus και Kunda (1986), στην προσπάθειά τους να συμβιβάσουν τις δύο αντιθετικές απόψεις, περί σταθερής και μεταβαλλόμενης έννοιας του εαυτού, επινόησαν την τρέχουσα ή δυναμική αυτοαντίληψη. Η δυναμική αυτοαντίληψη είναι ένα υποσύνολο του συνόλου των αντιλήψεων για τον εαυτό, μια προσωρινή δομή, η μορφή της οποίας προσδιορίζεται από τους περιστασιακούς παράγοντες που συντρέχουν σε μια δεδομένη χρονική στιγμή (Markus & Kunda, 1986). Η έννοια του εαυτού μεταβάλλεται στο βαθμό, που αλλάζει το περιεχόμενο της δυναμικής αυτοαντίληψης (Greenwald & Pratkanis, 1984· McGuire & McGuire, 1982).

Το στοιχείο, το οποίο χαρακτηρίζει το σχήμα του εαυτού είναι, ότι είναι ενεργό ανά πάσα στιγμή και ότι ελέγχει τη συμπεριφορά. Αυτό δε σημαίνει, ότι όλες οι πλευρές του εαυτού είναι ταυτόχρονα παρούσες. Μόνο οι σχετικές με την τρέχουσα κατάσταση απόψεις του ατόμου είναι ενεργοποιημένες, έτσι ώστε να είναι ορατό στο άτομο, αυτό που είναι επιθυμητό και αυτό που είναι ανεπιθύμητο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αυτή η ενεργοποιημένη πλευρά του εαυτού ονομάζεται δυναμική ή τρέχουσα αυτοαντίληψη. Ορισμένα κεντρικά στοιχεία του εαυτού είναι διαθέσιμα σε κάθε περίπτωση, ενώ υπάρχουν άλλες πιο περιφερειακές ή λιγότερο επεξεργασμένες πλευρές του εαυτού, που είναι συνδεδεμένες με περισσότερο εξειδικευμένες συνθήκες (Κωσταρίδου – Ευκλείδη, 1995).

Κατά τις Markus και Wurf (1987), οι αντιλήψεις που έχει το άτομο για τον εαυτό του, είναι ρευστές και επηρεάζουν συνεχώς την αυτογνωσία του. Οι ερευνήτριες θεωρούν ότι το άτομο δεν έχει πάντα την δυνατότητα να ανατρέξει στις αναπαραστάσεις του εαυτού του. Οι εύκολα προσβάσιμες αναπαραστάσεις του εαυτού προσδιορίζονται από το περιβάλλον, μέσα στο οποίο εκδηλώνεται η συμπεριφορά του ατόμου, καθώς και από τη σχέση που έχει το άτομο με τον εαυτό του. Έτσι, δεν υπάρχει ένας καθορισμένος ή στατικός εαυτός, αλλά μόνο μια τρέχουσα αυτοαντίληψη, η οποία δομείται από την κοινωνική εμπειρία του ατόμου.

Στο μοντέλο της δυναμικής αυτοαντίληψης, η αυτοαντίληψη θεωρείται ως μια συλλογή αναπαραστάσεων του εαυτού και η τρέχουσα αυτοαντίληψη είναι η υπό-ομάδα των αναπαραστάσεων, οι οποίες είναι προσιτές στη συνείδηση τη συγκεκριμένη στιγμή. Οι αναπαραστάσεις αυτές παρουσιάζουν μια ποικιλία στη δομή τους. Η δραστηριοποίησή τους εξαρτάται από τις κοινωνικές καταστάσεις και το επίπεδο κινήτρων του ατόμου. Η συμπεριφορά του ατόμου ρυθμίζεται σύμφωνα με το είδος των δυναμικών δομών, οι οποίες ενεργοποιούνται προσωρινά στην τρέχουσα αυτοαντίληψη. Οι δομές αυτές περιλαμβάνουν ένα μικρό αριθμό από τους στόχους που τα άτομα θέτουν και αφορούν το εγγύς μέλλον.

Η τρέχουσα ή η δυναμική αυτοαντίληψη ασκεί επίδραση σε δύο διαφορετικά επίπεδα, σε δύο ευρείες κατηγορίες συμπεριφοράς, τις ενδοπροσωπικές και τις διαπροσωπικές διαδικασίες. Οι ενδοπροσωπικές διαδικασίες περιλαμβάνουν την επεξεργασία πληροφοριών σχετικά με τον εαυτό, τη ρύθμιση του συναισθήματος και τις διαδικασίες κινήτρων. Οι διαπροσωπικές διαδικασίες περιλαμβάνουν την κοινωνική σύλληψη, την κοινωνική σύγκριση, την αναζήτηση και μορφοποίηση της αλληλεπίδρασης με τους άλλους. Πρόκειται για μια διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο άτομο και το κοινωνικό περιβάλλον που οδηγεί στη δημιουργία της ατομικής ταυτότητας (Markus & Wurf, 1986).

Κατά τις Markus και Wurf (1987), η αυτοαντίληψη έχει μια δυναμική μορφή και αλλάζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, ενώ οι κεντρικές πτυχές της παραμένουν σχετικά σταθερές. Η θέση αυτή είναι σε συμφωνία με πρόσφατα πορίσματα ερευνών που δείχνουν ότι η αυτοαντίληψη δεν αποτελεί ένα μονοδιάστατο οικοδόμημα, αλλά είναι ένα πολυδιάστατο και περίπλοκο σύστημα, μερικές πτυχές του οποίου αλλάζουν συνεχώς.

Πολλοί σύγχρονοι ερευνητές (Epstein, 1973· Kelly, 1955· Markus & Nurius, 1986) θεωρούν την αυτοαντίληψη ως μια οργανωμένη ομάδα γνωστικών δομών, οι οποίες βασίζονται στις εμπειρίες του παρελθόντος και λειτουργούν ως επιλεκτικοί μηχανισμοί, επηρεάζοντας τη συγκέντρωση της προσοχής του ατόμου σε ορισμένες πληροφορίες και επενεργώντας, ως ένα ερμηνευτικό πλαίσιο. Οι περισσότερες ενέργειες που κάνουν τα άτομα δε συνδέονται με την τρέχουσα αυτοαντίληψή τους, αλλά με τις πιθανές εικόνες που έχουν για τον εαυτό τους στο μακρινό μέλλον (Λεονταρή, 1998).

1.7 ΠΙΘΑΝΟΙ ΕΑΥΤΟΙ.

Οι πιθανοί εαυτοί (possible selves) αντιπροσωπεύουν τη γνωστική αναπαράσταση του εαυτού ενός ατόμου σε κάποια μελλοντική στιγμή. Η Markus και οι συνεργάτες της (Markus & Nurius, 1986· Markus & Ruvalo, 1989) ορίζουν τους πιθανούς εαυτούς ως ένα σύστημα συναισθηματικο-γνωστικών δομών, το οποίο αντιπροσωπεύει τους στόχους, τις ελπίδες και τους φόβους του ατόμου σε τομείς που είναι σημαντικοί για τον αυτοπροσδιορισμό του. Οι πιθανοί εαυτοί είναι διαφορετικοί και ευδιάκριτοι από τον παρόντα εαυτό, αν και συνδέονται στενά με αυτόν.

Οι Markus και Nurius (1986) θεωρούν ότι οι πιθανοί εαυτοί ασκούν μια σημαντική επίδραση στη συμπεριφορά, επηρεάζοντας τα κίνητρα για μάθηση ή επιτυχία και ρυθμίζοντας την καταβολή προσπάθειας και την επιμονή στην αποπεράτωση ενός έργου. Επιπλέον, οι ίδιες υποστηρίζουν ότι οι πιθανοί εαυτοί αποτελούν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο για την τρέχουσα αυτοαντίληψη και τονίζουν ότι οι πιθανοί εαυτοί μπορούν να θεωρηθούν ως γνωστικές γέφυρες ανάμεσα στο παρόν και το μέλλον.

Η επίδραση των πιθανών εαυτών στα κίνητρα συμπεριφοράς γίνεται με δύο τρόπους. Αρχικά, οι πιθανοί εαυτοί αποτελούν ένα σαφή στόχο, τον οποίο το άτομο προσπαθεί να κατακτήσει, αν είναι θετικοί ή να αποφύγει αν είναι αρνητικοί. Έπειτα, τα συναισθήματα που βιώνει το άτομο, όταν φαντάζεται τον εαυτό του στο μέλλον, επηρεάζουν τη συμπεριφορά του. Η σκέψη μιας μελλοντικής επιθυμητής κατάστασης μπορεί να παράγει θετικά συναισθήματα και υπερδιέγερση, και έτσι να ωθήσει το άτομο να επινοεί σχέδια και στρατηγικές για την επίτευξη του σκοπού. Συγχρόνως, διευκολύνει την επεξεργασία επιλεκτικών πληροφοριών, που ευνοούν την πορεία προς τον επιθυμητό εαυτό. Αντίστοιχα, τα συναισθήματα που γεννιούνται στη σκέψη ενός αρνητικού πιθανού εαυτού, ωθούν το άτομο να προβαίνει στις απαραίτητες ενέργειες, ώστε να αποφύγει την ανεπιθύμητη αυτή μελλοντική κατάσταση (Markus & Nurius, 1986).

Τα άτομα που είναι σε θέση να φανταστούν τον εαυτό τους να εκτελεί με επιτυχία ένα συγκεκριμένο έργο, είναι συνήθως σε θέση και να το εκτελέσουν με επιτυχία (Markus & Nurius, 1986; Markus & Nurius, 1987). Αντίθετα, τα άτομα που επικεντρώνονται στην μελλοντική τους αποτυχία, κατακλύζονται από εικόνες αρνητικών πιθανών εαυτών και δυσκολεύονται να προσηλωθούν στο έργο που πρέπει να εκτελέσουν. Κατά τη Sarason (1984), η επικυριαρχία αρνητικών πιθανών εαυτών τους οποίους περιέγραψε ως «υπεραπασχόληση του ατόμου με την ανικανότητά του να ανταποκριθεί με επιτυχία στις απαιτήσεις του έργου», όχι μόνο

εμποδίζουν το άτομο να επικεντρωθεί στο έργο του, αλλά επίσης εμποδίζουν τους θετικούς πιθανούς εαυτούς να κυριαρχήσουν στην τρέχουσα αυτοαντίληψη.

Οι αρνητικοί πιθανοί εαυτοί χαρακτηρίζουν συνήθως, τα καταθλιπτικά άτομα. Στα μη καταθλιπτικά άτομα, παρά τη θετική εικόνα του εαυτού που έχουν, υπάρχουν και αρνητικές απόψεις. Στις περιπτώσεις αυτές οι αρνητικές ιδέες κινητοποιούν το άτομο σε ενέργειες ανατροπής τους. Οι Markus και Oyserman (1989) υποστηρίζουν, ότι η μέγιστη αποδοτικότητα των κινήτρων εντοπίζεται στις περιπτώσεις όπου η επιθυμία του ατόμου να πετύχει το θετικό πιθανό εαυτό του, συνοδεύεται από αντίστοιχη επιθυμία αποφυγής του αρνητικού πιθανού εαυτού (Κωσταρίδου- Ευκλείδη, 1995).

Κατά τους Markus και Ruolo (1989), όσο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα έχει το άτομο στη σκέψη του ένα συγκεκριμένο πιθανό εαυτό, τόσο περισσότερο η αυτο-εικόνα αυτή επηρεάζει τη συμπεριφορά του ατόμου και τόσο μεγαλύτερη ικανοποίηση νιώθει, όταν επιτυγχάνει το στόχο του. Επιπλέον, όσο καλύτερα επεξεργασμένος είναι ένας πιθανός εαυτός και όσο περισσότερο χρόνο παραμένει στο κέντρο της αυτοαντίληψης, τόσο ισχυρότερο κίνητρο αποτελεί. Επίσης, οι συγκεκριμένοι και ξεκάθαροι στόχοι δείχνουν ότι είναι περισσότερο αποτελεσματικοί από ασαφείς στόχους ή γενικές προθέσεις για την επιτυχή εκτέλεση του έργου (Locke et al., 1981).

Κατά τις Markus και Wurf (1987) οι πιθανοί εαυτοί βρίσκονται σε θετική συσχέτιση με την αυτοαντίληψη, την αυτοεκτίμηση και τις αντιλήψεις ελέγχου, που έχει το άτομο. Η σχέση της τρέχουσας αυτοαντίληψης με τους πιθανούς εαυτούς φαίνεται στον τρόπο με τον οποίο, το άτομο οργανώνει και προσανατολίζει τις ενέργειές του προς την κατεύθυνση της πραγματοποίησης ενός πιθανού εαυτού. Δύο παράγοντες καθορίζουν τις ενέργειες του αυτές. Η ικανότητά του ατόμου να διατηρεί

την εικόνα που αντιπροσωπεύει το στόχο του και ο βαθμός επεξεργασίας της εικόνας αυτής.

Το άτομο θεωρητικά έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει μια μεγάλη ποικιλία πιθανών εαυτών. Εντούτοις, στην πραγματικότητα, η δυνατότητα του αυτή περιορίζεται από τη συγκεκριμένη κοινωνικο-πολιτιστική κατάσταση. Οι πιθανοί εαυτοί είναι πολύ ευαίσθητοι στην ανταπόκριση των περιβαλλοντικών αλλαγών. Κατά τη Nuttin (1984) μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός από τους στόχους που θέτουν τα άτομα καθημερινά, αφορούν το κοντινό μέλλον. Αντίθετα, οι περισσότερες από τις καθημερινές δραστηριότητες καθορίζονται από στόχους, που δε συνδέονται με την τρέχουσα εικόνα του εαυτού, αλλά με εικόνες που είναι πιθανές σε κάποιο σχετικά μακρινό μέλλον.

Κατά τις Markus και Nurius (1986) ορισμένες από τις αναπαραστάσεις που έχει το άτομο για τον εαυτό του είναι περισσότερο σημαντικές και περίπλοκες. Ορισμένες αναπαραστάσεις αναφέρονται στην ατομική εμπειρία, η οποία σχετίζεται με το παρόν και άλλες αναφέρονται σε παρελθούσες ή μελλοντικές θέσεις του εαυτού. Η πιο εμφανής διαφορά μεταξύ των αναπαραστάσεων, βρίσκεται στην κεντρικότητα ή τη σπουδαιότητά τους. Έτσι, μερικές πτυχές της αυτοαντίληψης είναι αντιλήψεις «πυρήνα», βρίσκονται δηλαδή σε κεντρική-περίοπτη θέση, ενώ άλλες είναι περισσότερο περιφερειακές. Οι κεντρικές αντιλήψεις του εαυτού είναι γενικά οι πιο πολύπλοκες και θεωρούνται ότι επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ατόμου πιο δυναμικά. Οι περιφερειακές ή οι λιγότερο κεντρικές αντιλήψεις ασκούν ασθενέστερη επιρροή στη συμπεριφορά.

1.8 ΤΑ ΤΡΙΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΙΘΑΝΩΝ ΕΑΥΤΩΝ.

Οι πιθανοί εαυτοί διακρίνονται σε τρία είδη, τα εξής: ο εαυτός που προσδοκά το άτομο να έχει, ο εαυτός που ελπίζει το άτομο να έχει και ο εαυτός που φοβάται το άτομο να έχει στο μέλλον (Markus & Nurius, 1986).

Οι πιθανοί εαυτοί που προσδοκά το άτομο να έχει, περιλαμβάνουν όλα όσα το άτομο πιστεύει ότι μπορεί να κάνει ή να γίνει στο μέλλον. Όπως όλοι οι πιθανοί εαυτοί, έτσι και οι εαυτοί που προσδοκά το άτομο, ποικίλλουν στο περιεχόμενό τους και μπορεί να αναφέρονται σε μια κλίμακα, από πολύ θετικές καταστάσεις έως πολύ αρνητικές καταστάσεις. Το περιεχόμενο αυτών των πιθανών εαυτών επηρεάζεται από μια ποικιλία παραγόντων, όπως είναι η ηλικία, η κατάσταση υγείας και το κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο (Oyserman & Markus, 1989). Οι εαυτοί που προσδοκά να έχει το άτομο είναι ιδιαίτερα σημαντικοί, γιατί λειτουργούν, ως το κεντρικό σημείο που ενεργοποιεί την προσπάθεια του ατόμου να πετύχει το μελλοντικό του στόχο.

Οι εαυτοί που ελπίζουν τα άτομα να έχουν στο μέλλον, διαφέρουν από τους εαυτούς που προσδοκούν να έχουν. Ο εαυτός που ελπίζει ένα άτομο να έχει, είναι ένας φιλόδοξος εαυτός και περιλαμβάνει τις ελπίδες που έχει το άτομο για το μέλλον. Οι ελπίδες που έχει το άτομο για τον εαυτό του στο μέλλον ενδέχεται να είναι ή να μην είναι ρεαλιστικές. Όταν οι ελπίδες που έχει το άτομο δε φαίνεται να είναι ρεαλιστικές, τότε το άτομο δεν επενδύει σε αυτό που ελπίζει ή δε συνδέει τα σχέδιά του με ενέργειες που χρειάζονται να κάνει για να πετύχει σε αυτό (Oyserman & Markus, 1989).

Αντίθετα με τους εαυτούς που ελπίζει το άτομο, οι εαυτοί που φοβάται είναι οι πιθανοί εαυτοί που το άτομο δε θέλει και φοβάται την πιθανότητα να γίνουν στην πραγματικότητα. Κατά τη Markus και τους

συνεργάτες της, ο εαυτός που φοβάται το άτομο, αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα της αυτοαντίληψης, επειδή λειτουργεί ως κίνητρο, έτσι ώστε το άτομο να λάβει υπόψη τις ενέργειες που θα πρέπει να κάνει για να εμποδίσει τους φόβους του να γίνουν πραγματικότητα. Η εικόνα του εαυτού που φοβόμαστε λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο λειτουργεί και μια αρνητική ομάδα αναφοράς (Carver & Humphries, 1981).

Η Markus και οι συνεργάτες της μελέτησαν τους πιθανούς εαυτούς με τη μέθοδο της παρατήρησης των ατομικών διαφορών. Η μοναδική προσωπικότητα που έχει το κάθε άτομο διαμορφώνει το περιεχόμενο των τριών πιθανών εαυτών. Η αισιοδοξία και η απαισιοδοξία που χαρακτηρίζει ένα άτομο είναι ικανή να επηρεάσει τους πιθανούς εαυτούς που έχει το ίδιο. Ένα αισιόδοξο άτομο, αντίθετα με ένα απαισιόδοξο, προσδοκεί περισσότερο θετικούς εαυτούς στο μέλλον. Επιπλέον, τα αισιόδοξα, σε αντίθεση με τα απαισιόδοξα άτομα, ελπίζουν σε υψηλότερους στόχους κι έχουν λιγότερους σε αριθμό εαυτούς που φοβούνται (Carver, Reynolds & Scheier, 1994).

Οι Markus και Nurius (1986) υποστηρίζουν ότι οι πιθανοί εαυτοί λειτουργούν ως δεδομένα για την αξιολόγηση του παρόντος εαυτού. Η παρατεταμένη και μεγάλη χρονική ασυμφωνία ανάμεσα στην τρέχουσα αυτοαντίληψη και τους επιθυμητούς πιθανούς εαυτούς, είναι πιθανό να έχει αρνητικές συνέπειες στην αυτοεκτίμηση του ατόμου. Κατά το Higgins και τους συνεργάτες του (1985), η απόκλιση αυτή αποτελεί κύρια πηγή άγχους και κατάθλιψης. Στην περίπτωση αυτή το άτομο για να αποφύγει τα αρνητικά συναισθήματα, θα πρέπει να βρει τρόπο να αλλάξει την τρέχουσα αυτοαντίληψη του ή να επαναδιατυπώσει τους πιθανούς του εαυτούς.

Οι Markus και Nurius (1986) θεωρούν ότι πολλές από τις σημαντικές αποφάσεις που παίρνει το άτομο και οι ενέργειες που κάνει αποτελούν μια προσπάθεια να προσεγγίσει ή να αποφύγει τους ποικίλους

πιθανούς εαυτούς. Και άλλοι ερευνητές (James, 1910· Gergen, 1972· Schutz, 1964) τονίζουν τη σπουδαιότητα των μελλοντικών εαυτών, στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το άτομο στο παρόν. Διάφοροι σύγχρονοι ερευνητές (Cohler, 1982· Whitbourne, 1985· Ryff, 1984) άρχισαν να ενσωματώνουν τους μελλοντικούς εαυτούς στις θεωρίες τους. Κατά το Whitebourne (1985) ο εαυτός δε περιλαμβάνει μόνο τις τρέχουσες αντιλήψεις και στάσεις του εαυτού, αλλά και τις προσδοκίες για τον μελλοντικό εαυτό και τις αναπαραστάσεις του εαυτού στο παρελθόν. Με βάση την άποψη αυτή, ο εαυτός μπορεί να κινηθεί από την τρέχουσα-παροντική κατάσταση, στο παρελθόν και το μέλλον, συνδέοντας τις εικόνες του «τί είναι τώρα» με εκείνες του «τί ήταν μια φορά» και τις άλλες του «τί μπορεί να είναι μια μέρα».

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

2.1 ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

Η μελέτη αυτή στόχο είχε να διερευνήσει τους πιθανούς εαυτούς των εφήβων. Πιο συγκεκριμένα διερευνήθηκαν οι ελπίδες, οι πιθανότητες και οι φόβοι που έχουν οι έφηβοι για τον εαυτό τους στο εγγύς ή το μακρινό μέλλον.

2.2 ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.

Συμμετέχοντες.

Το δείγμα αποτέλεσαν 30 μαθητές της Α΄ Λυκείου. Από το δείγμα τα 15 άτομα ήταν κορίτσια και τα 15 αγόρια. Η ηλικία τους κυμαίνονταν από 15-17 ετών, με μέσο όρο ηλικίας 16 έτη και 2 μήνες.

Τρόπος διεξαγωγής της έρευνας

Η έρευνα διεξήχθη στα τέλη του μηνός Μαρτίου του 2003, στο 5ο Ενιαίο Λύκειο Βέροιας. Χρειάστηκε μια μόνο επίσκεψη για την έρευνα αυτή, η οποία ήταν προγραμματισμένη. Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, τα οποία δόθηκαν ατομικά σε κάθε μαθητή. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου διήρκεσε όσο μια διδακτική ώρα, δηλαδή 45΄ λεπτά.

Οι οδηγίες που δόθηκαν στους μαθητές, πριν αρχίσουν να συμπληρώνουν το ερωτηματολόγιο, ήταν οι ακόλουθες:

«Πρώτα, να διαβάσετε προσεχτικά, όσα γράφει το χαρτί που έχετε εμπρός σας και μετά να το συμπληρώσετε». Περισσότερο συγκεκριμένες διευκρινήσεις δόθηκαν μόνο σε άτομα που τις ζήτησαν.

Το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου αφορούσε τα δημογραφικά στοιχεία ηλικία, τάξη και φύλο. Στο δεύτερο μέρος, οι ερωτώμενοι καλούνταν να καταγράψουν τους εαυτούς που ήλπιζαν να έχουν στο μέλλον και τους εαυτούς που πιθανόν να έχουν. Οι οδηγίες ήταν οι εξής: «Όλοι μας κάνουμε κάποιες σκέψεις για το μέλλον. Όταν σκεφτόμαστε για το μέλλον, συνήθως φανταζόμαστε τι είδους εμπειρίες θα έχουμε και τι είδους άνθρωποι θα γίνουμε. Ένας τρόπος να μιλήσουμε γι' αυτό, είναι να μιλήσουμε για τους πιθανούς ή τους δυνητικούς μας εαυτούς. Στον παρακάτω χώρο γράψε (με τη μορφή ενός μικρού κειμένου) τρεις από τους εαυτούς που ελπίζεις ότι θα έχεις στο εγγύς ή το μακρινό μέλλον και τρεις από τους εαυτούς που θεωρείς πιθανόν να έχεις στο μέλλον». Στο τρίτο μέρος, οι ερωτώμενοι καλούνταν να καταγράψουν τους εαυτούς που φοβούνται. Οι οδηγίες ήταν οι ακόλουθες:

«Εκτός από τους εαυτούς που ελπίζουμε να έχουμε, μπορεί να σκεφτούμε την πιθανότητα να γίνουμε κάτι που δε θα το θέλαμε ή που το φοβόμασταν. Μερικοί από τους εαυτούς που φοβόμαστε είναι πολύ πιθανοί, όπως ένας “άρρωστος εαυτός”. Μερικοί από εμάς έχουμε πολλούς εαυτούς που φοβόμαστε κι άλλοι έχουμε λίγους. Στον παρακάτω χώρο γράψε τρεις από τους εαυτούς που φοβάσαι (με τη μορφή ενός μικρού κειμένου)».

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ.

3.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.

Κάνοντας μια ανάλυση περιεχομένων στα κείμενα των ερωτώμενων, τόσο αυτά που αφορούσαν τους εαυτούς που ήλπιζαν, όσο και αυτά που αφορούσαν τους εαυτούς που είναι πιθανόν και που φοβούνται ότι θα έχουν στο εγγύς ή το μακρινό μέλλον, διέκρινα ορισμένες κατηγορίες.

Οι έφηβοι ανέφεραν, ως προς τους εαυτούς που ήλπιζαν να έχουν στο μέλλον, οχτώ κατηγορίες: το επάγγελμα, τις σπουδές, την οικογένεια, τα υλικά αγαθά, τις κοινωνικές σχέσεις, τα προσωπικά χαρακτηριστικά, την υγεία και τον ελεύθερο χρόνο. Οι έξι κατηγορίες που ανέφεραν οι έφηβοι ως προς τους εαυτούς που θεωρούν πιθανόν να έχουν στο μέλλον, είναι: το επάγγελμα, τα προσωπικά χαρακτηριστικά, οι σπουδές, η οικογένεια, τα υλικά αγαθά και οι κοινωνικές σχέσεις. Έξι ήταν και οι κατηγορίες που οι έφηβοι ανέφεραν ως προς τους εαυτούς που φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον. Οι κατηγορίες αυτές είναι: το επάγγελμα, οι κοινωνικές σχέσεις, η υγεία, οι σπουδές, η οικογένεια και τα προσωπικά χαρακτηριστικά. Ορισμένες από αυτές τις κατηγορίες εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα, ενώ άλλες με μικρότερη συχνότητα.

Στον **Πίνακα 1**, παρουσιάζονται οι οχτώ κατηγορίες, στις οποίες οι έφηβοι, αγόρια και κορίτσια, αναφέρθηκαν με μεγαλύτερη συχνότητα, σχετικά με τους εαυτούς που ελπίζουν να έχουν στο μέλλον. Δίπλα από τη στήλη των κατηγοριών, δίνονται τα συγκεκριμένα παραδείγματα που οι έφηβοι του δείγματος κατέγραψαν στα κείμενά τους.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των εφήβων (63,33%) αναφέρεται στο επάγγελμα που ελπίζει να κάνει στο μέλλον. Ορισμένοι έφηβοι αρκούνται να εκφράσουν την ελπίδα τους ότι θα δουλεύουν, ενώ άλλοι μιλούν πιο συγκεκριμένα, για τη δουλειά που θα ήθελαν να κάνουν. Το αμέσως

χαμηλότερο ποσοστό των ερωτώμενων εφήβων (56,66%) ελπίζει ότι θα σπουδάξει στο μέλλον. Οι αναφορές που γίνονται στην κατηγορία αυτή ποικίλλουν. Πολλοί έφηβοι αναφέρουν ότι θέλουν να εισαχθούν σε μια σχολή τη αρεσκείας τους για να σπουδάσουν, άλλοι αναφέρονται γενικά στην επιθυμία τους να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους με κάποιες σπουδές που θα τους δίνονταν η ευκαιρία να κάνουν. Οι αναφορές που κάνουν οι έφηβοι (46,66%) για την οικογένεια είναι γενικές και αφηρημένες. Οι περισσότεροι έφηβοι του δείγματος ελπίζουν ότι θα έχουν οικογένεια, χωρίς να δίνουν περισσότερες πληροφορίες για το θέμα αυτό. Υπάρχει όμως και ένα μικρό ποσοστό εφήβων που δηλώνουν ότι θα ήθελαν στο εγγύς μέλλον να μην έχουν παντρευτεί και να μην έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις. Στην κατηγορία των υλικών αγαθών αναφέρεται το 40% των ερωτώμενων, κάνοντας λόγο για υλικές ανέσεις, όπως αυτοκίνητα, μηχανές, σπίτια και ταξίδια στο εξωτερικό. Το 23,33% των εφήβων αναφέρθηκε στις κοινωνικές σχέσεις. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι δήλωσαν ότι θα ήθελαν να διατηρήσουν τις καλές σχέσεις που έχουν με τους τωρινούς φίλους τους, αλλά και να δημιουργήσουν καλές σχέσεις με άτομα που θα γνωρίσουν στο μέλλον.

Το 23,33% των ερωτώμενων αναφέρθηκε σε επιθυμητά προσωπικά χαρακτηριστικά. Το 10% των εφήβων έκανε λόγο για την καλή υγεία που ελπίζει να έχει στο μέλλον. Η υγεία για τους εφήβους αυτούς φαίνεται ότι αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την πραγματοποίηση των σχεδίων τους. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στις δύο κατηγορίες των προσωπικών χαρακτηριστικών και της υγείας, αναφέρθηκαν μόνο αγόρια. Μόνο το 6,66% των εφήβων αναφέρθηκε στον ελεύθερο χρόνο που ελπίζει να έχει στο μέλλον, έτσι ώστε να μπορεί να ασχολείται με κάποιες δραστηριότητες που τους αρέσουν, όπως είναι η γυμναστική και η μουσική. Σ' αυτήν την κατηγορία αναφέρθηκαν μόνο τα κορίτσια.

Πίνακας 1. Κατηγορίες από τους εαυτούς που οι έφηβοι ελπίζουν να έχουν στο μέλλον.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	%	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	63,33	Να έχω μια καλή και σταθερή δουλειά. Να δουλεύω σε μια εταιρεία.
ΣΠΟΥΔΕΣ	56,66	Να σπουδάσω υπολογιστές. Να περάσω στο πανεπιστήμιο και μετά να κάνω Μεταπτυχιακά.
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	46,66	Να είμαι παντρεμένη. Να έχω μια ευτυχισμένη οικογένεια.
ΥΛΙΚΑ ΑΓΑΘΑ	40	Να έχω το δικό μου σπίτι, μετά την ενηλικίωσή μου. Να έχω ένα αυτοκίνητο Ibiza.
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	23,33	Να έχω φερέγγυους φίλους. Να έχω μια ικανοποιητική κοινωνική ζωή, με καλούς φίλους.
ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	23,33	Να είμαι ευγενικός και καλοπροαίρετος. Να έχω περισσότερη αυτοπεποίθηση.
ΥΓΕΙΑ	10	Να έχω απεξαρτηθεί από το τσιγάρο και άλλες ουσίες. Να έχω ένα υγιή εαυτό, χωρίς προβλήματα.
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	6,66	Να συνεχίσω να γυμνάζομαι. Να ασχοληθώ με τη μουσική, με την κιθάρα.

Στον **Πίνακα 2.** παρουσιάζονται οι έξι κατηγορίες στις οποίες αναφέρθηκαν οι έφηβοι του δείγματος σχετικά με τους εαυτούς που θεωρούν ότι είναι πιθανό να έχουν στο εγγύς ή το μακρινό μέλλον. Η πιο συχνά αναφερόμενη κατηγορία είναι το επάγγελμα. Σε αυτή αναφέρθηκε ένα ποσοστό 53,33%. Οι έφηβοι αναφέρθηκαν στην προσπάθειά τους να βρουν εργασία στο μέλλον, στην ενασχόλησή τους με κάποια δουλειά που

δε θα επιθυμούσαν και στην ανεργία που τους «περιμένει» τελειώνοντας το σχολείο ή κάποια σχολή. Το 46.66% των ερωτώμενων εφήβων αναφέρθηκε στην κατηγορία των προσωπικών χαρακτηριστικών. Πολλοί είναι αυτοί που μιλούν για τη νευρική και την επιθετικότητα που θα τους χαρακτηρίζει, ενώ λιγότεροι είναι αυτοί που κάνουν λόγο για υπομονετικότητα. Το 33,33% των εφήβων αναφέρθηκε στις σπουδές. Αρκετοί δήλωσαν πως περιμένουν απλά να τελειώσουν το Λύκειο, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι θα εισαχθούν σε μια σχολή Τ.Ε.Ι. ή Α.Ε.Ι., που πιθανό να μην είναι της αρεσκείας τους.

Το 30% του δείγματος αναφέρθηκε στην οικογένεια. Ορισμένοι έφηβοι θεωρούν πιθανό να έχουν παντρευτεί, να έχουν παιδιά και να είναι καλοί γονείς, ενώ άλλοι θεωρούν πιθανό να μη δημιουργήσουν οικογένεια. Τα υλικά αγαθά είναι η κατηγορία στην οποία αναφέρθηκε το 20% των ερωτώμενων. Στην κατηγορία αυτή, οι έφηβοι μιλούν για τα υλικά αγαθά που είναι πιθανό να έχουν, όπως ένα μεταχειρισμένο αυτοκίνητο ή ένα σπίτι χωρίς μεγάλες ανέσεις. Η κατηγορία που είχε το μικρότερο ποσοστό αναφοράς (10%) είναι αυτή των κοινωνικών σχέσεων. Οι έφηβοι σε αυτή την κατηγορία θεωρούν πιθανό να διατηρούν τις ίδιες καλές σχέσεις με τους φίλους τους.

Πίνακας 2. Κατηγορίες από τους εαυτούς που οι έφηβοι θεωρούν πιθανόν να έχουν στο μέλλον.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	%	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	53,33	Να ψάχνω για δουλειά. Να έχω δουλειά μερικής απασχόλησης.
ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	46,66	Να είμαι υπομονετικό και βολικό άτομο. Να είμαι επιθετικός με τους άλλους.
ΣΠΟΥΔΕΣ	33,33	Να έχω τελειώσει με το Λύκειο. Να σπουδάζω σε τμήμα της ΣΣΑΣ.
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	30	Να έχω παντρευτεί. Να είμαι καλός οικογενειάρχης.
ΥΛΙΚΑ ΑΓΑΘΑ	20	Να έχω ένα μεταχειρισμένο αυτοκίνητο. Να έχω ένα απλό, μικρό σπίτι.
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	10	Να έχω πάντα την υποστήριξη των φίλων μου. Να κρατήσω επαφή με τους φίλους μου.

Στον **Πίνακα 3.** παρουσιάζονται οι έξι κατηγορίες στις οποίες αναφέρθηκαν οι έφηβοι του δείγματος για να μιλήσουν για τους εαυτούς που φοβούνται ότι θα έχουν στο εγγύς ή το μακρινό μέλλον. Η πρώτη κατηγορία σε συχνότητα αναφοράς είναι το επάγγελμα, με ποσοστό 53,33%. Οι έφηβοι δήλωσαν το φόβο τους για τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν ψάχνοντας να βρουν μια δουλειά. Η ανεύρεση μιας αξιόλογης εργασίας είναι ένα άλλο ζήτημα που φάνηκε να τους απασχολεί. Φοβούνται μήπως ασχοληθούν με εργασίες που δε θα σχετίζονται με ό,τι έχουν σπουδάσει και ότι οι απολαβές τους δεν θα επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες της ζωής τους. Ένα ποσοστό 53,33% του δείγματος αναφέρθηκε στις κοινωνικές σχέσεις που θα έχει στο μέλλον. Αρκετοί έφηβοι μιλούν για τους γρήγορους ρυθμούς της ζωής και την κοινωνική απομόνωση η οποία μοιάζει πολύ πιθανή. Τα προβλήματα υγείας είναι η τρίτη κατηγορία στην οποία αναφέρονται με ποσοστό συχνότητας 40%. Οι

έφηβοι νιώθουν έντονη ανησυχία όταν σκέφτονται ότι μπορεί να μην είναι καλά στην υγεία τους. Ορισμένοι φοβούνται μήπως προσβληθούν από κάποια ανίατη αρρώστια ή μείνουν ανάπηροι από κάποιο αυτοκινητιστικό ατύχημα.

Η κατηγορία των σπουδών αναφέρεται με συχνότητα 26,66%. Οι περισσότεροι έφηβοι ανησυχούν με την ιδέα ότι μπορεί να μην εισαχθούν σε σχολές της προτίμησής τους, ενώ κάποιοι άλλοι φοβούνται ότι δε θα τα πάνε καλά στις εξετάσεις, οπότε και δε θα μπορέσουν να σπουδάσουν. Η οικογένεια είναι η κατηγορία που ανέφερε το 23,33% των εφήβων. Οι φόβοι για τους οποίους, οι έφηβοι μίλησαν στην κατηγορία αυτή σχετίζονται με τις άσχημες σχέσεις μεταξύ των συζύγων και την ικανότητά τους να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά τους. Η τελευταία κατηγορία σε συχνότητα 13,33% είναι αυτή των προσωπικών χαρακτηριστικών. Οι έφηβοι στην κατηγορία αυτή εκφράζουν το φόβο τους για στοιχεία του χαρακτήρα τους, όπως είναι η δειλία, η αναποφασιστικότητα και η αδιαφορία για τους συνανθρώπους τους. Οι αναφορές στην κατηγορία αυτή των προσωπικών χαρακτηριστικών έγιναν μόνο από αγόρια.

Πίνακας 3. Κατηγορίες από τους εαυτούς που οι έφηβοι φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	%	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	53,33	Θα έχω χειρωνακτική εργασία. Δε θα βρίσκω δουλειά.
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	53,33	Θα είμαι κοινωνικά απομονωμένη. Θα γίνω αδιάφορος ως προς τους άλλους.
ΥΓΕΙΑ	40	Θα είμαι άρρωστη από καρκίνο των πνευμόνων. Θα έχω αυτοκινητιστικό ατύχημα.
ΣΠΟΥΔΕΣ	26,66	Θα περάσω σε ΤΕΙ και όχι σε ΑΕΙ. Θα παρατήσω το σχολείο.
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	23,33	Θα είμαι ένας κακός οικογενειάρχης. Θα με παρατήσει ο άντρας μου και θα πάρει αυτός τα παιδιά.
ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	13,33	Θα είμαι αναποφάσιστος και φοβισμένος. Θα γίνω συμφεροντολόγος.

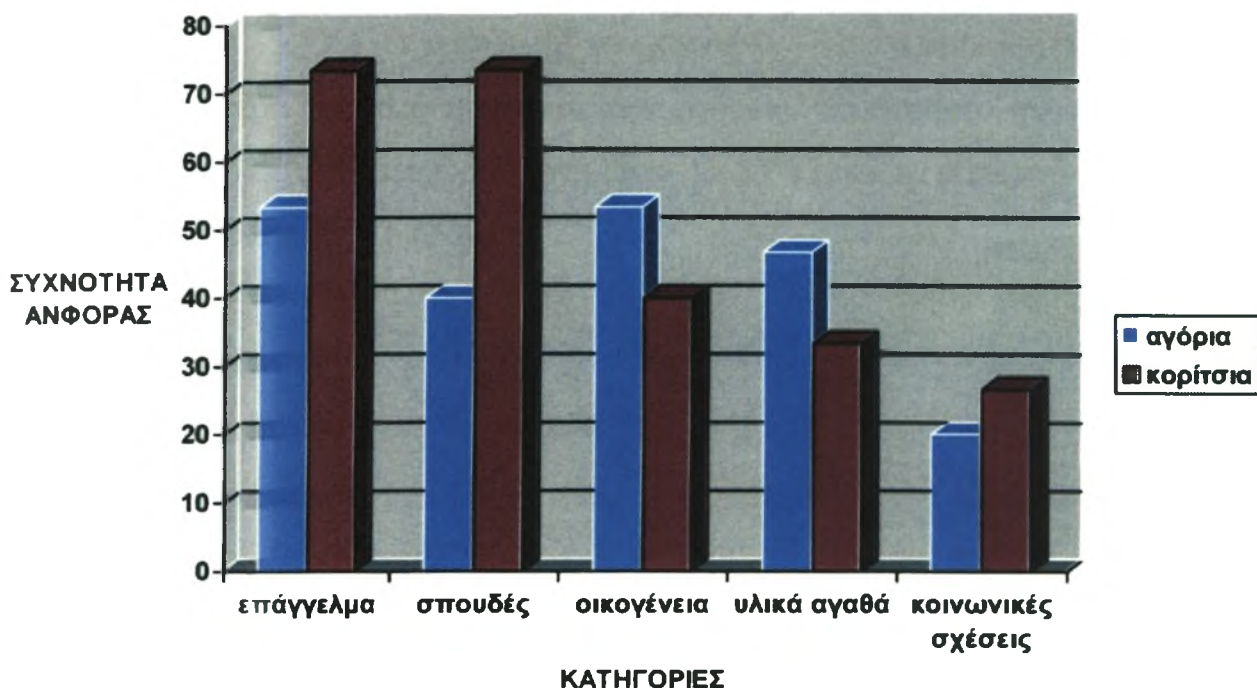
Στο **Γράφημα 1**, παρουσιάζονται οι διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια του δείγματος, ως προς τους εαυτούς που ελπίζουν να έχουν στο μέλλον. Οι κοινές κατηγορίες στις οποίες αναφέρθηκαν τα αγόρια και τα κορίτσια, είναι πέντε: το επάγγελμα, οι σπουδές, η οικογένεια, τα υλικά αγαθά και οι κοινωνικές σχέσεις.

Τα αγόρια αναφέρθηκαν στην κατηγορία του επαγγέλματος με ποσοστό 53,33%, ενώ τα κορίτσια με ποσοστό 73,33%. Μεγάλη επίσης, διαφορά υπήρξε ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια ως προς την κατηγορία των σπουδών. Τα κορίτσια αναφέρθηκαν στην κατηγορία αυτή με ποσοστό 73,33%, και τα αγόρια με ποσοστό 40%. Η οικογένεια ήταν η πρώτη κατηγορία, στην οποία τα αγόρια είχαν υψηλότερο ποσοστό αναφοράς από τα κορίτσια. Τα αγόρια με ποσοστό 53,33% ανέφεραν την οικογένεια, ενώ το ποσοστό αναφοράς των κοριτσιών ήταν 40%. Τα υλικά

αγαθά είναι η δεύτερη κατηγορία στην οποία τα αγόρια υπερಿಸχύουν των κοριτσιών. Τα αγόρια με ποσοστό 46,66% αναφέρουν συχνότερα τα υλικά αγαθά, σε σύγκριση με το ποσοστό των κοριτσιών 33,33%. Στην κατηγορία των κοινωνικών σχέσεων τα κορίτσια σημειώνουν υψηλότερο ποσοστό αναφοράς από τα αγόρια. Τα κορίτσια με ποσοστό 26,66% αναφέρονταν συχνότερα στην κατηγορία των κοινωνικών σχέσεων. Το αντίστοιχο ποσοστό για τα αγόρια είναι 20%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1.

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΑΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΕΛΠΙΖΟΥΝ ΝΑ ΕΧΟΥΝ.

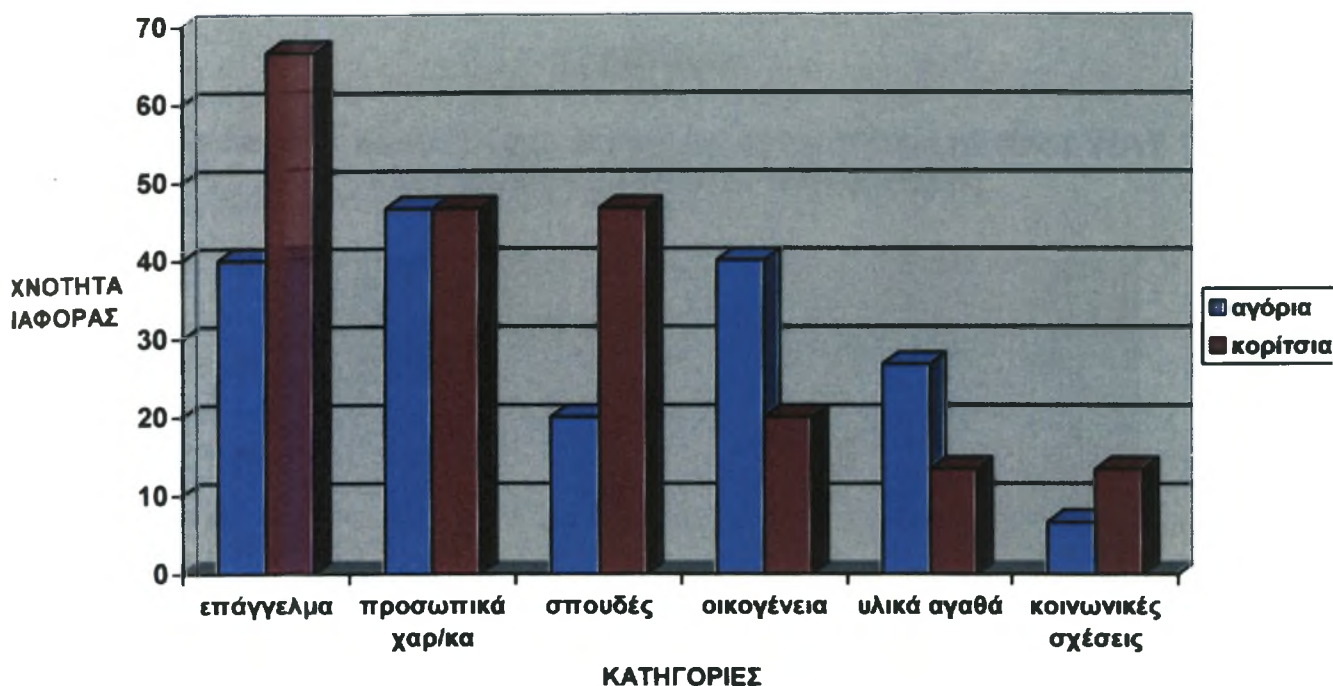

Στο **Γράφημα 2.** παρουσιάζονται οι διαφορές που σημειώθηκαν ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια ως προς τους εαυτούς που είναι πιθανό να έχουν στο μέλλον. Οι κοινές κατηγορίες στις οποίες αναφέρθηκαν τα αγόρια και τα κορίτσια είναι έξι: το επάγγελμα, τα προσωπικά χαρακτηριστικά, η οικογένεια, οι σπουδές, τα υλικά αγαθά και οι κοινωνικές σχέσεις.

Το 66,66% των κοριτσιών αναφέρθηκε στην κατηγορία του επαγγέλματος, ενώ στην ίδια κατηγορία αναφέρθηκε μόνο το 40% των αγοριών. Στην κατηγορία των προσωπικών χαρακτηριστικών δεν παρατηρείται διαφορά ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια. Οι σπουδές είναι η κατηγορία στην οποία τα κορίτσια αναφέρονται με ποσοστό 46,66%, ενώ τα αγόρια με ποσοστό 20%. Όπως έγινε και στους εαυτούς που οι έφηβοι ελπίζουν να έχουν στο μέλλον, έτσι κι εδώ τα αγόρια σημειώνουν υψηλότερο ποσοστό αναφοράς στην κατηγορία της οικογένειας. Το ποσοστό αναφοράς των αγοριών στην κατηγορία της οικογένειας είναι 40%, ενώ των κοριτσιών είναι 20%. Τα αγόρια παρουσιάζουν υψηλότερο ποσοστό αναφοράς 26,66%, ως προς την κατηγορία των υλικών αγαθών. Τα κορίτσια αναφέρονται σε αυτή με ποσοστό 13,33%. Η κατηγορία των κοινωνικών σχέσεων συγκεντρώνει τα χαμηλότερα ποσοστά αναφοράς των εφήβων. Το ποσοστό αναφοράς των κοριτσιών στην κατηγορία αυτή είναι 13,33%, ενώ το ποσοστό αναφοράς των αγοριών είναι 6,66%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΑΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΠΙΘΑΝΟΝ ΝΑ ΕΧΟΥΝ.

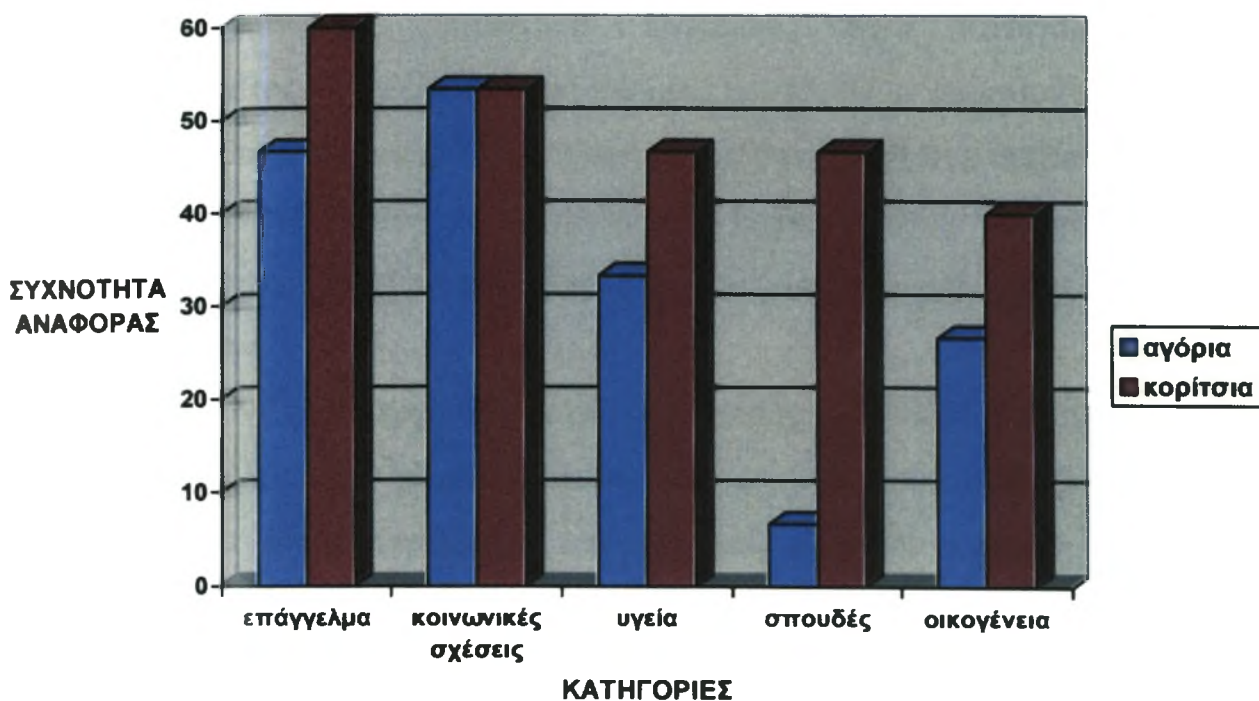
Στο **Γράφημα 3**, παρουσιάζονται οι διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια ως προς τους εαυτούς που φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον. Οι κοινές κατηγορίες στις οποίες αναφέρθηκαν τα αγόρια και τα κορίτσια είναι πέντε: το επάγγελμα, οι κοινωνικές σχέσεις, η υγεία, η οικογένεια και οι σπουδές.

Το 60% των κοριτσιών αναφέρθηκε στους φόβους που έχει όσον αφορά το επάγγελμά τους στο μέλλον. Στους ίδιους φόβους αναφέρθηκε αντίστοιχα το 46,66% των αγοριών. Τα αγόρια και τα κορίτσια αναφέρθηκαν σε φόβους που αφορούν τις κοινωνικές τους σχέσεις με το ίδιο ποσοστό συχνότητας 53,33%. Η κατηγορία της υγείας φαίνεται να απασχολεί περισσότερο τα κορίτσια, από ό,τι τα αγόρια. Το ποσοστό αναφοράς των κοριτσιών στην κατηγορία της υγείας είναι 46,66%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των αγοριών 33,33%. Στις σπουδές αναφέρθηκε

το 46,66% των κοριτσιών και το 6,66% των αγοριών. Στους φόβους τους ως προς την οικογένεια τα αγόρια αναφέρονται σε χαμηλότερο ποσοστό (26,66%), σε σύγκριση με τα κορίτσια 40%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 3.

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΑΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΦΟΒΟΥΝΤΑΙ ΟΤΙ ΘΑ ΕΧΟΥΝ.

3.2 ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Ο σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνήσει τους πιθανούς εαυτούς των εφήβων. Πιο συγκεκριμένα, εξετάστηκαν οι ελπίδες, οι φόβοι και οι «εικόνες» που οι έφηβοι θεωρούν πιθανές για τον εαυτό τους στο εγγύς ή το μακρινό μέλλον.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι έφηβοι του δείγματος αναφέρθηκαν με μεγαλύτερη συχνότητα στην κατηγορία του επαγγέλματος, όσον αφορά τους εαυτούς που ελπίζουν να έχουν (63,33%) και που θεωρούν πιθανόν να έχουν στο μέλλον (53,33%). Αντίστοιχα, οι έφηβοι αναφέρθηκαν με μεγαλύτερη συχνότητα στην κατηγορία του επαγγέλματος (53,33%) και ως προς τους εαυτούς που φοβούνται να έχουν στο μέλλον.

Η ανεύρεση εργασίας φαίνεται να απασχολεί έντονα τα άτομα στην εφηβική ηλικία. Το μεγάλο ποσοστό των εφήβων, που αναφέρθηκε στην κατηγορία του επαγγέλματος και στα τρία είδη των πιθανών εαυτών, εκφράζει την ανησυχία και το “άγχος” του για το φαινόμενο της «ανεργίας» που είναι ιδιαίτερα έντονο τα τελευταία χρόνια στην ελληνική κοινωνία.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι οι έφηβοι δε φαίνεται να ακολουθούν τη σειρά: *«πρώτα θα σπουδάσω και μετά θα δουλέψω»*. Οι αναφορές που γίνονται για την κατηγορία του επαγγέλματος, είναι πιο συχνές από εκείνες που γίνονται για τις σπουδές. Ενώ θα περίμενε κανείς, οι έφηβοι να αναφέρουν, το θέμα, των εισαγωγικών εξετάσεων και των σπουδών τους στα κείμενά τους με μεγαλύτερη συχνότητα, αφού είναι μικρό το χρονικό διάστημα που τους χωρίζει από αυτές, αυτό δε συμβαίνει. Αυτή η έντονη επιθυμία τους για ανεύρεση δουλειάς, είναι πιθανόν να συνδέεται με την οικονομική ανεξαρτησία που θέλουν να έχουν από τους γονείς τους. Μια άλλη εκδοχή είναι ότι ίσως οι έφηβοι να έχουν

συνειδητοποιήσει ότι οι σπουδές δεν αποτελούν το κύριο μέσο που θα τους εξασφαλίσει την επαγγελματική αποκατάσταση.

Οι κατηγορίες στις οποίες οι έφηβοι αναφέρθηκαν λιγότερο, είναι πιθανόν να θεωρούνται από τους ίδιους πιο «εύκολες» κι έτσι να μην τους απασχολούν ιδιαίτερα.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι οι περισσότερες εικόνες που ανέφεραν οι έφηβοι για τον εαυτό τους στο μέλλον, και στα τρία είδη των πιθανών εαυτών, ήταν σαφείς και συγκεκριμένες. Οι εικόνες μπορούν να διακριθούν, ανάλογα με το περιεχόμενό τους και με το είδος των πιθανών εαυτών, σε θετικές και αρνητικές. Όλες οι εικόνες, που καταγράφηκαν από τους εφήβους, για τους εαυτούς που ήλπιζαν να έχουν στο μέλλον ήταν θετικές. Οι έφηβοι αναφέρθηκαν σε περισσότερες κατηγορίες πιθανών εαυτών που ήλπιζαν να έχουν σε σύγκριση με τα άλλα δύο είδη των πιθανών εαυτών. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι οι έφηβοι βρίσκονται στο στάδιο όπου οι επιλογές τους είναι περισσότερο συναισθηματικές και μέσω των πιθανών εαυτών που ήλπιζαν να έχουν, μπόρεσαν να εκφράσουν τα όνειρά και τις ελπίδες τους για το μέλλον (Leondari, Syngollitou & Kiosseoglou, 1998).

Οι εαυτοί που οι έφηβοι θεωρούν πιθανόν, να έχουν στο μέλλον, περιέχουν τόσο θετικές, όσο και αρνητικές εικόνες. Οι εαυτοί που οι έφηβοι φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον αναφέρονται σε αποκλειστικά αρνητικές εικόνες. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι τα περισσότερα άτομα της μέσης εφηβείας χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα και αδυναμία να διαμορφώσουν μια πρώτη εικόνα για τον εαυτό τους στο μέλλον (Λεονταρή, 1997).

Οι κατηγορίες, στις οποίες αναφέρθηκαν και τα δύο φύλα, σε όλα τα είδη των πιθανών εαυτών είναι τέσσερις: το επάγγελμα, οι σπουδές, η οικογένεια και οι κοινωνικές σχέσεις. Η μεγάλη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στα δύο φύλα, βρίσκεται στη συχνότητα αναφοράς, ως προς τις

κατηγορίες του επαγγέλματος και των σπουδών. Τα κορίτσια σημείωσαν υψηλότερα ποσοστά αναφοράς στις κατηγορίες του επαγγέλματος και των σπουδών από ό,τι τα αγόρια και στα τρία είδη των πιθανών εαυτών. Το εύρημα αυτό είναι σύμφωνο και με προηγούμενες έρευνες, οι οποίες δείχνουν ότι η ακαδημαϊκή επιτυχία των κοριτσιών τείνει να είναι υψηλότερη από αυτή των αγοριών (Johnson & Gormly, 1972· Ackenbach, 1970· Leondari, Syngollitou & Kiosseoglou, 1998). Επιπλέον, τα κορίτσια με την «επίμονη» αναφορά τους στο επάγγελμα και τις σπουδές ίσως να εκφράζουν τη φιλοδοξία τους να ξεπεράσουν τους ρόλους και τις συνήθειες που όριζε για αυτές η «παραδοσιακή κοινωνία».

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα υψηλότερα ποσοστά αναφοράς των αγοριών στην κατηγορία της οικογένειας, τόσο στους εαυτούς που ελπίζουν, όσο και στους εαυτούς που θεωρούν πιθανόν να έχουν στο μέλλον. Αντίθετα, τα κορίτσια σημειώνουν υψηλότερο ποσοστό αναφοράς από τα αγόρια στην κατηγορία της οικογένειας, μόνο ως προς τους εαυτούς που φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον. Γενικά τα ποσοστά αναφοράς των κοριτσιών είναι υψηλότερα σε όλες τις κατηγορίες (επάγγελμα, υγεία, σπουδές, οικογένεια) στους εαυτούς που φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον, εκτός από μια κατηγορία, αυτή των κοινωνικών σχέσεων.

Το δείγμα της μελέτης αυτής είναι προφανές ότι είναι μικρό και δεν αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα όλου του εφηβικού πληθυσμού της χώρας. Επομένως, τα όποια συμπεράσματα συνάγονται από την έρευνα αυτή, διατυπώνονται με κάθε επιφύλαξη. Η έρευνα αυτή ωστόσο μπορεί να αποτελέσει ερέθισμα για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ackenbach, T.M. (1970). Standardization of a research instrument for identifying associative responding in children. *Developmental Psychology*, 2, 283-291.
- Anderson, C.M. (1952). The self-image: A theory of dynamics of behaviour. *Mental Hygiene*, 36, 227-244.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioural change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Battle, J. (1981). *Culture-free self-esteem inventories for children and adults*. Seattle, Washington: Special Child Publications.
- Bee, H. (1995). *The developing child*. London: Harper, Collins Publishers.
- Blascovich, J. & Tomaka, J. (1991). Measures of self-esteem. In J.P. Robinson, P.R. Shaver, & L.S. Wrightsman (Eds). *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (115-160). San Diego: Academic Press.
- Brim, O.G. (1976). Life span development of the theory of oneself: Implications for child development. In H.W. (Ed). *Advances in Child Development and Behaviour*. Vol 2. New York: Academic Press.
- Brinthaup, T.M. & Erwin, L.J. (1992). Reporting about the self: Issues and implications. In T.M. Brinthaup & R.P. Lipka (Eds). *The self: Definitional and methodological issues* (137-171). Albany: State University of New York Press.
- Burns, R.B. (1982). *Self concept development and education*. London: Holt, Rinehart and Winston, Ltd.
- Burns, R.B. (1986). *The self concept: Theory, measurement, development and behaviour*. London: Longman.
- Byrne, B.M. (1996a). *Measuring self-concept along the life span*. Washington, D.C.: American Psychological Association.

- Carver, C.S. & Hamphries, C. (1981). Havana daydreaming : A study of self-consciousness and the negative reference group among Cuban Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 545-552.
- Carver, S.C., Reynolds, L.S., & Scheier, F.M. (1994). The possible selves of optimists and pessimists. *Journal of Research in Personality*, 28, 133-141.
- Cohler, B.J. (1982). Personal narrative and life course. In P.B. Baltes & O.G. Brim. Jr. (Eds). *Life Span Development and Behavior* (Vol. 4). New York: Academic Press.
- Convington, M.C. & Beery, R.G. (1976). *Self-worth and school learning*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Cooley, C.H. (1902). *Human nature and social order*. New York: Scribner's.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W.H. Freeman.
- Cross, S. & Markus, H. (1991). Possible selves across the life span. *Human Development*, 34, 230-225.
- Γρηγοριάδου, Π. & Μακρόπουλος, Κ. (1998). *Πιθανοί εαυτοί*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία. Φλώρινα.
- Donaldson, M. (2001). *Η σκέψη των παιδιών*. (Επιμ. Σ. Βοσνιάδου). Αθήνα: GUTENBERG.
- Δασκάλου, Β. (1999). *Εξελικτικές διαφορές της αυτοαντίληψης κατά την εφηβεία: Σύνδεσή της με τους συναισθηματικούς παράγοντες*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Α.Π.Θ., Τμήμα Ψυχολογίας, Τομέας Εξελικτικής και Σχολικής Ψυχολογίας.
- Elkind, D. (1979). Growing up faster. *Psychology Today*, 12, 38-45.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited: Or a theory of theory. *American Psychologist*, May, 406-416.

- Epstein, S. (1991). Cognitive-experiential self theory: Implications for developmental psychology. In M.R. Gunnar & L.A. Sroufe (Eds). *Self Processes and Development*. The Minnesota Symposia on Child Psychology, vol. 23. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.
- Ευκλείδη, Α. & Κάντας, Α. (2000). Γλωσσάρι. *Ψυχολογία*, 7, 105-121.
- Farrier, S.C. (1985). A longitudinal study of the self-concept of low-income youth. *Adolescence*, 10, 199-203.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, 2: Row-Peterson.
- Freud, S. (1923). *The Ego and the id*. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1946). *The Ego and the mechanisms of defense*. New York: International Universities Press.
- Gergen, K. (1972). Multiple identity: The healthy, happy human being wears many masks. *Psychology Today*, 6, 31-35.
- Greenwald, A.G. & Pratkanis, A.R. (1984). The self. In R.S. Wyer & T.K. Srull (Eds.). *Handbook of social cognition* (Vol. 3, 129-178). Hillsdale, Nj: Erlbaum.
- Hamachek, D.E. (1987). *Encounters with the self*. 3rd ed. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Harter, S. & Marold, D.B. (1991). A model of the determinants and mediational role of self-worth: Implications for adolescent depression and suicidal ideation. In J. Strauss & G.B. Goethals (Eds). *The self: Interdisciplinary approaches* (66-92). New York: Springer-Verlag.
- Harter, S. & Monsour, A. (1992). Developmental analysis of conflict caused by opposing attributes in the adolescent self-portrait. *Developmental Psychology*, 28 (2), 251-260.

- Harter, S. (1983). Developmental perspectives on the self-system. In P.H. Mussen (Ed). *Handbook of Child Psychology*, 4th edition, Vol. 4. New York: John Wiley and Sons Inc.
- Harter, S. (1986). Processes underlying the construction, maintenance and enhancement of the self-concept in children. In J. Suls & A. Greenwald (Eds). *Psychological Perspectives on the Self*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Harter, S. (1988). *Manual for the self-perception profile for adolescents*. Denver, CO: University of Denver Press.
- Harter, S. (1990a). Causes, correlates and the functional role of global self-worth: A life-span perspective. In J. Kolligan & R. Sternberg (Eds). *Perceptions of competence and incompetence across the life-span* (67-98). New Haven, CT: Yale University Press.
- Harter, S. (1990b). Processes underlying adolescent self-concept formation. In R. Montemayor, G. R. Adams & T.P. Gullotta (Eds). *From childhood to adolescence: A transitional period?* (205-239). Newbury Park, CA: Sage.
- Harter, S. (1996a). Historical roots of contemporary issues concerning self-concept. In B.A. Bracken (Eds). *Handbook of self-concept: Developmental, social and considerations* (1-37). New York: Wiley.
- Hattie, J. (1992). *Self-concept*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Heider, F. (1946). Attitudes and cognitive organization. *Journal of Psychology*, 21, 107-112.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Higgins, E.T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.

- Higgins, E.T., Klein, R., & Strauman, T. (1985). Self-concept discrepancy theory: A psychological model for distinguishing among different aspects of depression and anxiety. *Social Cognition*, 3, 51-76.
- Hurlock, B.E. (1978). *Child growth and development*. New York: McGraw-Hill.
- James, W. (1890). *Principles of psychology*, I. New York: Henry Holt & Co.
- James, W. (1910). *Psychology: The briefer course*. New York: Holt.
- Johnson, C.D. & Gormly, J. (1972). Academic cheating: the contribution of sex, personality and situational variables. *Developmental Psychology*, 6, 320-325.
- Jung, C.G. (1960). *Collected works*. Princeton: Princeton University Press.
- Kelly, G.A. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York: Norton.
- Klein, D.C., Fencil-Morse, E., & Seligman, M.E.P. (1976). Learned helplessness, depression, and the attribution of failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 508-516.
- Κωσταρίδου-Ευκλείδη, Α. (1995). *Ψυχολογία κινήτρων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Lecky, P. (1945). *Self consistency*. New York: Island Press.
- Leondari, A., Syngollitou, E. & Kiosseoglou, G. (1998). Academic Achievement, Motivation and Future Selves. *Educational Studies*, Vol, 24 (2), 153-163.
- Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*. New York: McGraw-Hill.
- Lewis, M. & Brooks-Gunn, J. (1979). Toward a theory of social cognition: The development of the self. In I.C. Uzgiris (Eds). *Social interaction and communication during infancy*. San Francisco: Jossey-Bass.

- Linville, P.W. (1987). Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 663-676.
- Locke, E.A., Shaw, K.N., Saari, L.M., & Latham, G.P. (1981). Goal setting and task performance: 1969-1980. *Psychological Bulletin*, 90, 125-152.
- Λεονταρή, Α. (1997). Αυτοεκτίμηση, «Κέντρο Ελέγχου» και «Πιθανοί Εαυτοί» σε εφήβους. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 26, 163-181.
- Λεονταρή, Α. (1998). *Αυτοαντίληψη* (β' έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Markus, H. & Kunda, Z. (1986). Stability and malleability of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 858-866.
- Markus, H. & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41, 954-969.
- Markus, H. & Nurius, P. (1987). Possible selves: The interface between motivation and self-concept. In K. Yardley & T. Honess, *Self and identity: Psychological Perspectives*. Suffolk: John Wiley & Sons.
- Markus, H. & Oyserman, D. (1989). Gender and thought: The role of the self-concept. In M. Crawford & M. Gentry (Eds). *Gender and thought: Psychological Perspectives*. New York: Springer-Verlag.
- Markus, H. & Ruvolo, A. (1989). Possible selves: Personalized representations of Goals. In L.A. Pervin, *Goal Concepts in Personality and Social Psychology*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Markus, H. & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299-337.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
- Marsh, H.W. (1987a). The hierarchical structure of self-concept and the application of hierarchical confirmatory factor analysis. *Journal of Educational Measurement*, 24 (1), 17-39.

- Marsh, H.W. (1990). Casual ordering of academic self-concept and achievement: A multiwave panel analysis. *Journal of Educational Psychology*, 82, 646-656.
- McGuire, W.J. & McGuire, C.V. (1982). Significant others in self-space: Sex differences and developmental trends in the social self. In J. Suls (Ed.). *Psychological Perspectives on the Self*. Vol. 1. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mead, G.H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago: university of Chicago Press.
- Montemayor, R. & Eisen, M. (1977). The development of self-perceptions from childhood to adolescence. *Developmental Psychology*, 13, 314-319.
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε.(2001). *Αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση: Μοντέλα, ανάπτυξη και λειτουργικός ρόλος και αξιολόγηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπέλλας, Θ. (1981). Αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση. *Νέα Παιδεία*, 17, 37-45.
- Nuttin, J. (1984). *Motivation, planning and action: A relational theory of behaviour dynamics*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.
- Rogers, C.R. (1951). *Client centered therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C.R. (1959). A theory of therapy, personally and interpersonal relationships as developed in the client-centered framework. In S. Loch (Ed.) *Psychology: A study of a science*, Vol. 3. New York: McGraw-Hill.
- Rogers, C.R. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self image*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic.
- Rosenberg, M. (1982). Psychological selectivity in self-esteem formation. In M. Rosenberg & H.B. Kaplan (Eds). *Social Psychology of the Self Concept*. Arlington Heights, Illinois: Harlan Davidson, Inc.

- Rosenberg, M. (1986). *Conceiving the self*. Malabar, Florida: Robert E. Krieger Publishing Company.
- Rosenberg, M. (1989). *Society and the adolescent self-image*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Rosenberg, M., Schooler, C., & Schoenbach, C. (1989). Self-esteem and adolescent problems: Modeling reciprocal effects. *American Sociological Review*, 54, 1004-1018.
- Ryff, C.D. (1984). Personality development from the inside: The subjective experience of change in adulthood and aging. In P.B. Baltes & O.G. Brim, Jr. (Eds). *Life Span Development and Behavior* (Vol. 6, 243-279). Orlando: Academic Press.
- Salkind, N.J. (1988). *Θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης*. Μετ. Δ. Μαρκουλή. Αθήνα: Εκδ. Πατάκη.
- Sarason, I.G. (1984). Stress, anxiety, and cognitive interference: Reactions to tests. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 929-938.
- Schutz, A. (1964). On multiple realities. In M. Natanson (Ed.). *Collected papers of Alfred Schutz* (Vol. 1, 207-259). The Hague: Martinus Nijhoff.
- Shavelson, R.J., Hubner, J.J., & Stanton, G.C. (1976). Self concept Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 407-437.
- Shavelson, R.J. & Marsh, H.W. (1986). On the structure of self-concept. In R. Schwarzer (Eds). *Anxiety and Cognitions* (305-330). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sullivan, H.S. (1964). *The fusion of psychiatry and social science*. New York: Norton.
- Τσιάντης, Ι., Αναστασόπουλος, Δ., Χαντζάρα, Β., Λιακοπούλου, Μ., & Χριστιανόπουλος, Κ. (1994). *Εφηβεία: ένα μεταβατικό στάδιο σ' ένα μεταβαλλόμενο κόσμο*. Αθήνα : Καστανιώτη.

- Φλουρής, Γ. (1989). *Αυτοαντίληψη, σχολική επίδοση και επίδραση γονέων*.
Αθήνα: Γρηγόρης.
- Watkins, D. & Dhawan, N. (1989). Do we need to distinguish the constructs of self-concept and self-esteem? *Journal of Social Behavior and Personality*, 4, 555-562.
- White, R.W. (1963). Ego and reality in psychoanalytic theory. *Psychological Issues*, Monograph 3.
- Whitbourne, S.K. (1985). The psychological construction of the life span. In J.E. Birren & K.W. Schaie (Eds). *Handbook of the psychology of aging* (2nd ed. 594-618). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Winnicott, D. (1965). *The maturational process and the facilitating environment*. New York: International Universities Press.
- Wylie, R. (1979). *The self concept*. Vol. 1. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Wylie, R. (1989). *Measures of self concept*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ziller, R.C. (1973). *The social self*. New York: Pergamon Press.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το ερωτηματολόγιο που δόθηκε στους εφήβους είναι το ακόλουθο.

*Σας παρακαλώ να απαντήσετε με κάθε δυνατή ειλικρίνεια στα παρακάτω. Δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις. Όλες οι απαντήσεις είναι ενδιαφέρουσες για την έρευνά μου. **Καμπά Βασιλική.***

ΗΛΙΚΙΑ :.....
ΤΑΞΗ:.....
ΦΥΛΟ:.....

Όλοι μας κάνουμε κάποιες σκέψεις για το μέλλον. Όταν σκεφτόμαστε για το μέλλον, συνήθως φανταζόμαστε τι είδους εμπειρίες θα έχουμε και τι είδους άνθρωποι θα γίνουμε. Μερικές φορές σκεφτόμαστε αυτό που ελπίζουμε να γίνουμε. Ένας τρόπος να μιλήσουμε γι' αυτό, είναι να μιλήσουμε για τους πιθανούς ή δυνητικούς μας εαυτούς. Στον παρακάτω χώρο γράψε (με τη μορφή ενός μικρού κειμένου) τρεις από τους εαυτούς που ελπίζεις ότι θα έχεις στο εγγύς ή μακρινό μέλλον και τρεις από τους εαυτούς που θεωρείς πιθανόν να έχεις στο μέλλον.

Οι εαυτοί που ελπίζω να έχω:

.....
.....
.....
.....
.....

Οι εαυτοί που θεωρώ ότι είναι πιθανόν να έχω:

.....
.....
.....
.....
.....

Εκτός από τους εαυτούς που ελπίζουμε να έχουμε, μπορεί να σκεφτούμε την πιθανότητα να γίνουμε κάτι που δε θα το θέλαμε ή που θα το φοβόμασταν. Μερικοί από τους εαυτούς που φοβόμαστε είναι πολύ πιθανοί, όπως ένας «άρρωστος εαυτός». Μερικοί από εμάς έχουμε πολλούς εαυτούς που φοβόμαστε κι άλλοι έχουμε λίγους. Στον παρακάτω χώρο γράψε τρεις από τους εαυτούς που φοβάσαι (με τη μορφή ενός μικρού κειμένου).

Οι εαυτοί που φοβάμαι ότι θα έχω:

.....
.....
.....
.....
.....

Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένες “εικόνες” από τους πιθανούς εαυτούς που οι έφηβοι κατέγραψαν στις αυτοαναφορές τους. Οι εικόνες αυτές είναι δυνατόν να διακριθούν σε θετικές και αρνητικές, ανάλογα με το είδος των πιθανών εαυτών.

Πιθανοί Εαυτοί / Αυτοεικόνες.	Οι εαυτοί που οι έφηβοι ελπίζουν να έχουν στο μέλλον.	Οι εαυτοί που οι έφηβοι είναι πιθανόν να έχουν στο μέλλον.	Οι εαυτοί που οι έφηβοι φοβούνται ότι θα έχουν στο μέλλον.
Θετικές	<p>-Να είμαι ευγενική, συμπαθητική σε όλους, χωρίς να έχω προστριβές με κανένα.</p> <p>-Να περάσω σε Οικονομική Σχολή και να γίνω διάσημος στον τομέα μου.</p> <p>-Να έχω μια ευτυχισμένη οικογένεια.</p>	<p>-Να ασχοληθώ με κάποιο επάγγελμα που θα μου ταιριάζει και θα μου αρέσει.</p> <p>-Να έχω δουλειά που να μου εξασφαλίζει οικονομική ανεξαρτησία από τους γονείς μου.</p> <p>-Να έχω περάσει στη Σχολή της αρεσκείας μου.</p>	<p style="text-align: center;">↔</p>
Αρνητικές	<p style="text-align: center;">↔</p>	<p>-Να μην είμαι επίμονος στους στόχους μου.</p> <p>-Να μείνω στην ίδια τάξη (Α Λυκείου).</p> <p>-Να παίρνω πενιχρά χρήματα από τη δουλειά μου.</p>	<p>-Δε θα περάσω σε καμία Σχολή και θα μείνω για πάντα σε αυτή την πόλη.</p> <p>-Θα είμαι μόνος μου, έχοντας χάσει κάποιο πρόσωπο από την οικογένειά μου.</p> <p>-Δε θα είμαι καλά στην υγεία μου.</p>

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Τηλ.: 24210 06300-1

